

Ewolucja stosunków rosyjsko(radziecko)-japońskich w latach 1699–1941

Słowo wstępne

Stosunki rosyjsko-japońskie odgrywały i odgrywają po dzień dzisiejszy ważną rolę na arenie międzynarodowej w Azji Wschodniej. W znaczącej większości, obejmującej okres ponad trzystu lat, ich wzajemne kontakty charakteryzowały się napięciami i wzajemną wrogością, która jest obecnie wyraźnie widoczna po nałożeniu sankcji przez Japonię na Federację Rosyjską po jej napaści na Ukrainę w lutym 2022 r. Niemniej jednak, co należy podkreślić, pojawił się krótki okres przyjaźni pomiędzy obu państwami.

Niniejszy artykuł stanowi próbę dokonania krótkiej egzemplifikacji i analizy nieoficjalnych kontaktów rosyjsko-japońskich od XVIII w. i ich oficjalnych stosunków od 1855 r. do podpisania traktatu o neutralności między Związkiem Radzieckim i Japonią w kwietniu 1941 r. Pierwszy okres poddany analizie w artykule obejmuje państwa charakteryzujące się dwoma sprzecznymi tendencjami. Rosja realizuje ekspansję terytorialną w kierunku Oceanu Spokojnego, natomiast Japonia utrzymuje politykę dobrowolnego zamknięcia na świat zewnątrzny. Analiza drugiego, już oficjalnego okresu we wzajemnych stosunkach dotyczy państw, które równoległe kierują się polityką ekspansji terytorialnej, doprowadzającej do wojny pomiędzy nimi. Tendencje te nie zanikają po powstaniu Rosji Radzieckiej, a następnie Związku Radzieckiego.

Niniejsza egzemplifikacja i analiza ma za zadanie wypełnienie luki w naukowej literaturze polskiej, przybliżając ten mało znany okres czytelnikowi polskiemu. Próba ta ma także zweryfikować hipotezę, że u podstaw stosunków rosyjsko-japońskich pojawiły się wówczas proble-

---

¹ Prof. UEK dr hab., Katedra Studiów Politycznych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie; jakimowr@uek.krakow.pl; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7330-8028>.

my, które również były obecne w kolejnych okresach wzajemnych relacji, a w najbliższych dekadach będą uniemożliwiały rozwój normalnych i przyjaznych relacji między obu narodami i państwami. Również ważne będzie pytanie, jakie przesłanki decydowały wówczas o takich, a nie innych relacjach pomiędzy obu państwami i czy mogą one występować współcześnie w odmiennym środowisku międzynarodowym.

Okres nieoficjalnych stosunków rosyjsko-japońskich

Kontakty Rosji z państwami Dalekiego Wschodu rozpoczęły się o wiele później w przeciwieństwie do państw zachodnioeuropejskich. Dla Rosji XVIII w. był okresem burzliwego wzrostu terytorialnego rozszerzania i opanowywania nie tylko ogromnych przestrzeni Syberii i Dalekiego Wschodu, ale również północno-zachodniej części Ameryki. Japonia w tym czasie znajdowała się w dobrowolnej izolacji (*sakoku* 鎖国) wobec świata zewnętrznego² i klasyfikowała ludzi żyjących na zewnątrz jako barbarzyńców z czterech stron świata, w tym i Europejczyków. Na przykład Portugalczycy i Hiszpanie, którzy przybywali do Japonii w XVI w. byli nazywani południowymi barbarzyńcami, a Anglicy i Holendrzy jasnowłosymi barbarzyńcami³.

W drugiej połowie XVII w. rosyjscy odkrywcy osiągnęli skrajne granice wschodniej Syberii i pojawili się na brzegach Oceanu Spokojnego. W trakcie swojej wyprawy na Kamczatkę w latach 1699–1700 kozak Władimir Ałtasow znalazł u mieszkańców Kamczatki (Kamczadałow) niewolnika i przywiózł go do Moskwy w 1701 r. Okazał się nim Japończyk Dembei (伝兵衛), który służył na statku handlowym z Osaki. Statek ten w 1695 r. został poniesiony przez burzę na otwarty ocean i po kilku miesiącach dobił do Kamczatki. W 1702 r. Dembei został przedstawiony carowi Piotrowi I., który miał już wówczas pewne wyobrażenie o Japonii i znał sytuację w tym kraju, ponieważ długo uczył się w Holandii, jedynym wówczas w Europie państwie, które handlowało z Japonią⁴. Piotr

---

² С.В. Гришачев, *Контакты России со странами Дальнего Востока в XVIII–XIX вв.*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Москва 2015, s. 49.

³ Ibidem, s. 50–51.

⁴ Ibidem, s. 53.

I wydał polecenie o przygotowaniu ekspedycji w celu poszukiwania drogi do Japonii. Zostało dokonanych kilka prób, które skończyły się niepowodzeniem. Pierwszą taką nieudaną próbę podjęli kamczaccy kozacy. W 1711 r. oddział Danity Ancifierowa i Iwana Kozyriewskowo z wielkimi trudnościami mógł przebywać jedynie na pierwszej z Wysp Kurylskich, a przez dwa lata Kozyriewskij przebywał na drugiej. W tym miejscu trzeba dodać, że na podstawie opowiadań lokalnych mieszkańców udało się w przybliżeniu stworzyć rysunek Wysp Kurylskich⁵.

W dalszej kolejności na uwagę zasługuje zbudowanie pierwszego rosyjskiego portu na Dalekim Wschodzie w mieście Ochock, które to miasto wyrosło z gródka ochockiego. Następnie urzeczywistniono pierwsze morskie próby osiągnięcia Kamczatki drogą morską. Miejszem przybijania rosyjskich statków na Kamczatce przez długi okres stał się gródek Bolsziereckij, znajdujący się na zachodnim brzegu półwyspu. Vitus Jonassen Bering (znany wśród rosyjskich żeglarzy jako Iwan Iwanowicz) przybywszy do Ochocka w 1734 r. poświęcił kilka lat na stworzenie portowej infrastruktury w mieście. Po jej zbudowaniu mógł przystąpić do budowy statków przeznaczonych na ekspedycję. Spektrum zadań, jakie postawiono ekspedycjom, było bardzo szerokie, a ich rezultatem miało być dotarcie do Ameryki. Jedna grupa statków na czele z Beringiem wyruszyła w kierunku północno-wschodnim, natomiast druga grupa pod dowództwem Martina Spanberga płynęła w kierunku południowym, aby koniecznie sprawdzić wersję, że wybrzeże Ameryki znajduje się blisko wybrzeża Japonii. Spanberg dokonał dwóch prób zdobycia wyznaczonego celu w latach 1738 i 1739, ale nie udało się mu go osiągnąć. Natomiast jego statkowi „Archangiel Michał” udało się przybić do brzegów Japonii w kilku miejscach, u północno-wschodniego wybrzeża Wyspy Honshū (本州). Podczas jednego z postojów na pokład zostali wpuszczeni miejscowi urzędnicy japońscy, którzy domagali się opuszczenia osady. Ze względu na złą pogodę i pogorszenia zdrowia załogi, statek rosyjski w drodze powrotnej skierował się na północ. Mimo niepowodzeń Spanberg w kilku miejscach naniósł na mapę linię brzegową Wyspy Honshū⁶.

Drugi statek ekspedycji „Swjatoj Gawrił” pod dowództwem Wiliama Waltona również osiągnął brzeg Japonii. Miało to miejsce w prowincji

⁵ Ibidem, s. 54.

⁶ Ibidem, s. 55–56.

Ała (współczesne miasto Kamogawa – 鴨川市 *Kamogawa-shi*, prefektura Chiba – 千葉県 *Chiba-ken*). I w tym przypadku miejscowi urzędnicy japońscy kazali odpłynąć statkowi. Statek skierował się na północ i po miesiącu wrócił do brzegów Kamczatki⁷.

W 1742 r. Spanberg próbował osiągnąć brzegi Japonii po raz drugi, w celu ustanowienia stosunków handlowych z Japonią, jednak sztormy przeszkodziły mu i nie osiągnął zamierzonego zadania. W tym miejscu należy dodać, że wysiłki wielu lat potwierdziły błąd w przyjętych założeniach, że wybrzeża Azji i Ameryki znajdują się blisko siebie w rejonie południowych wysp Kurylskich. Innym efektem wypraw była publikacja w 1745 r. w Petersburgu nowego *Rosyjskiego Atlasu*, w którym zostały odzwierciedlone dane Vitusa Beringa i Martina Spanberga dotyczące zarysów północno-wschodniego wybrzeża Euroazji, Kamczatki, Wysp Aleuckich i niektórych kurylskich. Niewątpliwie dzięki wysiłkom Spanberga została ustalona droga morska wzdłuż całego łańcucha Wysp Kurylskich⁸.

W tym samym roku, 1745, japoński statek „Taga Maru” z północnej części Wyspy Honshū (本州) wypłynął w morze z towarem ryb i morskiej kapusty, jednakże wskutek burzy został zanieiony do jednej z północnych Wysp Kurylskich Onkotanu. Statek rozbił się o przybrzeżne skały, a kapitan zginął. Miejscowi zbieracze przekazali pozostałych członków załogi na Kamczatkę, ci następnie zostali skierowani do Petersburga, gdzie zapadła decyzja o odprawieniu ich do Irkucka. Miasto to stawało się wówczas stopniowo centrum administracyjnym i gospodarczym Syberii Wschodniej. Ponadto w Irkucku zaczęły się skupiać niektóre szkoły wyższe. W 1754 r. została tam powołana do życia szkoła nawigacyjna, która przygotowywała przyszłych geodetów i oficerów morskich. Wówczas, właśnie do Irkucka została przeniesiona z Petersburga szkoła języka japońskiego, a marynarze z „Taga Maru” zostali jej wykładowcami. Nie chcąc wracać do kraju, przyjęli imiona i nazwiska rosyjskie. W szkole tej opracowano słownik rosyjsko-japoński znany jako „Leksykon Tatarinowa” (Sanosuke)⁹.

W 1766 r. Rosjanie rozszerzyli swoją kontrolę na wyspę Iturup. Zależało im na handlu z Japonią głównie ze względu na zaopatrywanie

⁷ Ibidem, s. 57.

⁸ Ibidem, s. 57–58.

⁹ Ibidem, s. 61.

w żywność swoich osiedli na Alasce, Wyspach Aleuckich i Kurylskich oraz na wybrzeżu Morza Ochockiego¹⁰.

W 1792 r. została zorganizowana przez carycę Katarzynę II rosyjska ekspedycja morska do Japonii, na czele której stał 26-letni fiński-szwedzki oficer Adam Kiriłowicz Laksman. Celem tej ekspedycji, w której udział brało kilku Japończyków z ich towarzyszem Kodaju (wyrzuconych wcześniej przez sztorm u rosyjskiego wybrzeża), było ustanowienie stosunków handlowych między Rosją i Japonią. Ekspedycji udało się dotrzeć do Półwyspu Nemuro (Nemuro-hantō 根室半島) znajdującego się we wschodniej części ówczesnego Yezo (蝦夷) (obecne Hokkaidō – 北海道), jednak strona japońska odmówiła nawiązania stosunków handlowych¹¹, co wiązało się ze wspomnianą dobrowolną izolacją Japonii (sakoku 鎖国) od lat 30. XVII w. do 1853 r. Jedynie na wysepce Deshima (出島) w zatoce Nagasaki (長崎湾 Nagasaki-wan) odbywał się handel z kupcami tylko z jednego państwa europejskiego, tj. wspomnianej Holandii. Według innej wersji, mało prawdopodobnej, kapitan Laksman uzyskał od rządu shoguna zezwolenie na wyprawianie do Nagasaki jednego rosyjskiego statku handlowego rocznie. Jednak zezwolenie to nie zostało wykorzystane, a później zostało anulowane¹².

W 1804 r., za rządów cara Aleksandra I, w tym samym celu udała się do Nagasaki (長崎市 Nagasaki-shi) kolejna rosyjska ekspedycja, na czele której stał Nikołaj Pietrowicz Riezanow. W imieniu cara Rosji przywiózł posłanie japońskiemu szogunowi (shōgunowi, 将軍). Jednak również i on nie osiągnął założonego celu. Odczytano mu dokument, w którym znalazło się stwierdzenie, że „dyplomatyczne i handlowe stosunki Japonii ograniczają się do Chin, Korei, Wysp Ryūkyū (琉球 Ryūkyū-shotō) oraz Holandii i zgodnie z zapisanym prawem o zamknięciu kraju dla wjazdu obcokrajowców do Japonii przedstawiciele innych państw nie jest możliwe wpuszczanie”. Jednorazowe pisemne pozwolenie (*shimpai*) wyjścia na ląd, które uzyskał Riezanow zostało mu wycofane i nie zamienione

¹⁰ W.M. Chwostow, W.S. Siemionow, S.D. Skazkin, W.A. Zorin (red.), *Historia dyplomacji do 1871 r.*, t. I, Warszawa 1973, s. 645.

¹¹ Икута Митико, *Наследие XVIII–XIX вв.: от концепции иерархического миропорядка кай тицудзе – к международному порядку западного типа*, [w:] (red.) A.B. Торкунов, М. Иокибэ, op. cit., s. 22–23.

¹² W.M. Chwostow, W.S. Siemionow, S.D. Skazkin, W.A. Zorin (red.), *Historia dyplomacji do 1871 r.*, op. cit., s. 646.

na nowe¹³. W związku z tym w 1805 r. Riezanow opuścił Nagasaki, ale w drodze powrotnej, badając wyspę Yezo, stwierdził, że jest ona słabo broniona, a ponadto tamtejsza ludność prowadziła handel. Przesłanki te skłoniły Riezanowa do wydania tajnej dyrektywy podporucznikowi Nikołajowi Aleksandrowiczowi Chwostowi i miczmanowi Gawriłowi Iwanowiczowi Dawydowu do przeprowadzenia napadów na ziemie japońskie. W 1806 r. podporucznik Chwostow dokonał napadu z grabieżą i podpaleniem na wyspie Sachalin (znanej u Japończyków jako Karafuto – 樺太) i ogłosił wyspę rosyjskim terytorium. W kolejnym, 1807 r., Chwostow i Dawydow napadli na wyspę Iturup (択捉島) i Rishiri (利尻島, *Rishiri-tō*). Przekazali wówczas list patrolowi japońskiemu dla księcia (daimyō – 大名) Matsumae (松前), w którym grozili, że jeśli Japonia nie zezwoli na handel, to Rosja może okupować Japonię. W zaistniałej sytuacji pojawienia się realnego wroga, bakufu – 幕府:ばくふ (rząd shoguna) zaczął skłaniać się ku idei pasywnego ograniczania otwierania kraju, co oznaczało pozwolenie na handel po uzyskaniu przeprosin ze strony rosyjskiej¹⁴. Jednak taka możliwość nie została wzięta pod uwagę. Rosyjski statek wojenny pojawił się u wybrzeży wyspy Iturup pod dowództwem Wasilija Michajłowicza Gołowina, który nie dostosował się do zalecenia w liście rekomendacyjnym, w którym przedstawiciel księcia Matsumae zalecał mu płynąć do miejscowości Furebetsu znajdującej się na tej wyspie. Gołowin jednak popłynął w kierunku wyspy Kunashir (国後島, *Kunashiri-tō*). Japończycy go schwytali i Gołowin był więziony dwa lata i trzy miesiące. Efektem jego przebywania w niewoli było nauczenie kilku Japończyków języka rosyjskiego. Ponadto został wydany w Japonii przez Babę Sajūro pierwszy podręcznik rosyjskiej gramatyki: *Przykłady gramatyki języka rosyjskiego*. Natomiast Gołowin, obserwując japońskie życie z więziennego okna napisał *Notatki o wydarzeniach w niewoli u Japończyków*, które znalazły szeroki oddźwięk w świecie¹⁵.

W 1812 r. przybył do Japonii Piotr Iwanowicz Rikord z misją uwolnienia Gołowina, która się jednak nie powiodła. W związku z tym napadł na statek „Kanzemaru”, zabierając sześciu Japończyków na czele

¹³ Икута Митико, *Наследие XVIII–XIX вв.: от концепции иерархического...*, op. cit., s. 24–25.

¹⁴ Ibidem, s. 26–27.

¹⁵ Ibidem, s. 27–28.

z kapitanem Takadaya Kahei (高田屋嘉兵衛) jako zakładników, których dostarczył do Pietropawłowska na Kamczatce. Dzięki radzie kapitana Takadaya Rikord udał się we wrześniu 1813 r. do Japonii. Przybył do portu Hakodate (函館市 *Hakodate-shi*) z listami od naczelnika portu ochockiego Michaiła Iwanowa Minickiego i irkuckiego generał-gubernatora Nikołaja Iwanowicza Treskina. Dzięki listom udało się uwolnić Gołowina¹⁶.

Trzeba podkreślić, że w liście Minickiego pojawiła się propozycja określenia granic i ustanowienia przyjacielskich stosunków. Istotne jest to, że w odróżnieniu od zachodniego modelu, azjatycki porządek pokojowy nie przewidywał wyraźnych granic pomiędzy terytoriami suwerennych państw i regulowania stosunków z innymi państwami za pomocą traktatów. Dlatego, na przykład w sytuacji kiedy Wyspy Ryukyu należały jednocześnie do Chin i Japonii, nie stwarzała ona problemów granicznych pomiędzy nimi. Podobna sytuacja miała miejsce w kontynentalnej Azji. Jednak napór mocarstw zachodnich w tym rejonie świata stopniowo narzucał model zachodni.

Rosja konsekwentnie dążyła do ustanowienia granicy i prowadzenia handlu na długoterminowej podstawie. Miejscem dla handlu z Japonią miało być miasto Kiachta leżące na granicy z Chinami, które było wówczas ważnym ośrodkiem handlowym w stosunkach rosyjsko-chińskich. Ze swej strony Japonia chciała poprowadzić granicę i podtrzymywać pokojowe stosunki, pozostawiwszy przyległe wyspy bezludnymi do granicy i tym samym stworzenia tam strefy buforowej. W rozumieniu Japonii granica była jej potrzebna do tego, aby przerwać kontakty między obu państwami. W tym celu szogunat przerwał handlowe więzy Ajnów na Wyspach Kurylskich. Choć obie strony godziły się, że potrzebna jest demarkacja granicy, ich motywy działania były różne¹⁷.

W 1853 r. z Rosji do Japonii przybyła trzecia rosyjska misja dyplomatyczna, na czele której stał kontradmirał Jewfimij Wasiliewicz Putiatin. Misja przybyła na fregacie „Pallas”¹⁸. Putiatin, w rozmowach ze stroną japońską, podkreślił dwie fundamentalne kwestie: granicy i handlu. Co się tyczy granicy, pełnomocnik ze strony Japonii Kawaji Toshiakira (川路聖

¹⁶ Ibidem, s. 31.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ W.M. Chwostow, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.A. Zorin (red.), *Historia dyplomacji do 1871 r.*, op. cit., s. 769.

謀) uważał, że przynależność Sachalinu (Karafuto) jest przedmiotem do omówienia w przeciwieństwie do strony rosyjskiej, która twierdziła, że wyspa Sachalin stała się rosyjskim terytorium. Kawaji w drugiej rundzie rozmów przedstawił propozycje przeprowadzenia granicy na Sachalinie wzdłuż 50. równoleżnika szerokości północnej. Zdecydowano się postać przedstawicieli z obu państw na tę wyspę, aby wspólnie zbadać teren i przeprowadzić granicę. Ponadto obie strony umówiły się do przeprowadzenia granicy między wyspami Urup (得撫島, *Uruppu-to*) i Iturup. W lutym 1854 r. Putiatin opuścił Nagasaki, aby następnie pojawić się tam w kwietniu. Niemniej jednak ze względu na toczącą się wówczas wojnę krymską strona rosyjska odmówiła realizacji obietnicy wysłania swoich przedstawicieli na Sachalin na wspólne badanie terenu. W przypadku problemu handlowego, strona japońska próbowała przeciągać w czasie rozwiązanie tej kwestii¹⁹.

Zanim w październiku 1854 r. Putiatin przybył do Hakodate, w celu kontynuowania rozmów o zawarcie traktatu, Japonia wcześniej podpisała umowy ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią. W listopadzie tego roku rozmowy Japonii i Rosji zostały wznowione w Shimoda (下田市 *Shimoda-shi*). W drugim dniu rozmów doszło do trzęsienia ziemi w Shimoda, które w jego wyniku zostało zniszczone, a rosyjska fregata „Diana”, na której przybył Putiatin, została zatopiona. Statek według rosyjskiego projektu i rosyjskich technologii z pomocą Japończyków został odbudowany. Ostatecznie w lutym 1855 r. został podpisany traktat z Shimody, zgodnie z którym granica pomiędzy obu państwami została ustanowiona pomiędzy dwoma wyspami Iturup i Urup, przy czym pierwsza przechodziła na Japonię, a ostatnia i pozostałe Wyspy Kurylskie (クリル列島 – *Kuriru Rettō* albo 千島列島 – *Chishima Rettō*: Archipelag Tysiąca Wysp) na północy pozostawały we władaniu Rosji. Dążąc do ustanowienia dobrosąsiedzkich stosunków z Japonią, Rosja zgodziła się uznać Wyspę Sachalin „nie podzieloną między Rosją i Japonią, jak było do tej pory”²⁰. Poza tym dla rosyjskich statków rząd japoński otworzył

¹⁹ Икута Митико, *Наследие XVIII–XIX вв.: от концепции иерархического...*, op. cit., s. 33.

²⁰ *Договор 1855 о торговле* подписан 26 I (7 II) в Симодэ уполномоченным Росии вице-адмиралом Е.В. Пятыным и уполномоченным Японии М. Цуцзи и Т. Каладзи, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. II: К–Р, Москва 1985, s. 494.

porty w Shimoda, Hakodate i Nagasaki. W pierwszych dwóch portach zezwolono na wzajemny handel, a w jednym z nich od 1856 r. można było otworzyć rosyjski konsulat²¹. Natomiast 12 (24) października 1857 r. w Nagasaki został podpisany uzupełniający traktat, regulujący praktyczne kwestie handlu, w którym Rosja zobowiązała się, w szczególności, szanować japońskie wody jako neutralne i powstrzymywania się od napadania na neutralne statki, znajdujące się w japońskich portach²². Można dodać, że po podpisaniu traktatu z Shimody 7 lutego 1855 r., pierwszego traktatu rosyjsko-japońskiego, Putiatin powrócił do Heda, gdzie rosyjscy marynarze zbudowali szkuner, którym odpłynął do Pietropawłowska na Kamczatce, natomiast 52 armaty z „Diany” zostały ofiarowane rządowi japońskiemu. W odróżnieniu do Amerykanów i Anglików, Putiatin nie stosował wobec państwa japońskiego presji zbrojnej²³.

W sierpniu 1858 r. pomiędzy obu państwami został podpisany w Edo (江戸 – obecnym Tokio – 東京都 *Tōkyō-to*) Traktat o handlu i przyjaźni, w którym potwierdzono umowę z 1855 r., ale uchylono objaśnienie artykułów i uzupełniający traktat z 1857 r. Zostało ustalone, że Traktat wejdzie w życie 19 czerwca (1 lipca) 1859 r.

Zgodnie z Traktatem, kraje umówiły się wymieniać stałymi dyplomatycznymi przedstawicielami konsułami generalnymi. Następnie w otwartych dla Rosjan portach handlowych umożliwiono zakładanie rosyjskich konsulatów. Oprócz otwartych wcześniej portów Hakodate i Nagasaki, japoński rząd w zamian za port Shimoda otworzył dla Rosjan porty Kanagawa (神奈川県 *Kanagawa-ken*) i Hiodo oraz zobowiązał się otworzyć od 1860 r. jeszcze jeden odpowiedni port na zachodnim brzegu wyspy Honshū. Ponadto rosyjskim poddanym pozwolono mieszkać w otwartych portach, najmować ziemię, kupować, najmować lub budować na tych ziemiach budynki oraz mieszkać w celach handlowych w Edo od 1862 r. i Osace (大阪市 *Ōsaka-shi*) od 1863 r.²⁴

²¹ Ibidem.

²² Ibidem. Została podana data 12 i 24 października 1857 r. 12 października była to data według kalendarza juliańskiego używanego w Rosji, natomiast 24 października według kalendarza gregoriańskiego używanego w Europie i innych częściach świata.

²³ W.M. Chwostow, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.A. Zorin (red.), *Historia dyplomacji do 1871 r.*, op. cit., s. 771.

²⁴ *Договор 1855 о торговле подписан 26 I (7 II) в Симодэ уполномоченным России...*, op. cit., s. 494–495.

Dalej, według traktatu, handel między Rosjanami i Japończykami miał być prowadzony swobodnie, bez mieszania się władz obu państw. Jeśli chodzi o uregulowanie konfliktów między poddanymi obu państw powierzono je do rozstrzygnięcia rosyjskiemu konsulowi razem z przedstawicielami lokalnej władzy. Winnych karać się powinno według praw swojego kraju. Poddanym z obu państw na terytorium drugiego kraju zostaną stworzone najbardziej sprzyjające warunki²⁵.

Należy podkreślić, że Traktat miał być ważny do 1895 r. Do niego dołączono reguły rosyjskiego handlu w Japonii, to jest taryfy celne. W grudniu 1867 r. w Edo podpisana została konwencja znosząca prawie wszystkie ograniczenia w rosyjsko-japońskim handlu, do której została załączona nowa taryfa. Japońscy poddani uzyskali prawo prowadzenia bezpośredniego handlu w Rosji²⁶.

W 1895 r. obie strony podpisały w Petersburgu traktat o handlu i żegludze morskiej w dniu 27 maja (8czerwca), którego ważność została przewidziana na 12 lat. Postanowiono, że traktat wejdzie w życie nie wcześniej niż po czterech latach od dnia podpisania. Uchylił on rosyjsko-japońskie traktaty z lat 1855, 1858, handlową konwencję z 1867 r. i wszystkie uzupełniające do nich porozumienia²⁷.

Według traktatu własność jednego z państw na terytorium drugiego ogłaszało się za nienaruszalną. Pozwalano poddanym na swobodę podróżowania i zamieszkiwania, na równi z miejscowymi mieszkańcami rozstrzygano spory sądowe i prawa majątkowe, swobody sumienia i wyznania, wprowadzono zasadę równego opodatkowania. Ponadto oba państwa udzieliły sobie jak największych korzyści w stosunkach handlowych i żegludze morskiej, a także prawo wyznaczania swoich konsulów wszędzie, z wykluczeniem osobnych rynków. Osady obcokrajowców w Japonii wchodziły w skład japońskich miast i powinny odtąd podlegać jurysdykcji władz japońskich²⁸.

---

²⁵ Ibidem, s. 495.

²⁶ Ibidem.

²⁷ *Договор 1895 о торговле и мореплавании подписан 27 V (8 VI) в Петербург*, [w:] ред. А.А. Громько, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, op. cit., s. 495.

²⁸ Ibidem, s. 496.

Od traktatu z Shimody do wojny japońsko-rosyjskiej w latach 1904–1905

W trakcie rozmów dotyczących pierwszego traktatu rosyjsko-japońskiego i jego zawarcia toczyła się wspomniana wojna krymska (16 października 1853–30 marca 1856 r.). Wytyczenie granicy między Rosją i Japonią w Shimoda nie objęło granicy na Sachalinie, która nie została rozstrzygnięta przez kolejne lata. Tymczasem po zakończeniu wojny krymskiej rosyjscy żołnierze i oficerowie, wśród których podstawową siłą pozostawali Kozacy, razem z bronią ciężką (wliczając do niej kilka armat), pojawili się znowu na Sachalinie. Zgodnie z traktatem ajguńskim, podpisanym przez Rosję i Chiny, lewy brzeg rzeki Amur stał się terytorium Rosji, a w bliższej perspektywie zostało do zrealizowania zadanie zagospodarowania Primorja (Kraju Nadmorskiego). Zamiar ten wyraźnie podniósł geopolityczny wzrost znaczenia Sachalinu²⁹.

W tym czasie japońska administracja na południu Sachalinu, składająca się z przedstawicieli księstw regionu Tōhoku (東北地方 *Tōhoku-chihō*), znacząco ustępowała Rosjanom w liczebności i ponadto nie była zabezpieczona w broń palną. Sytuacja ta powodowała bezskuteczne przeciwstawianie się żądaniom i działaniom strony rosyjskiej. Urzędnicy japońscy ciągle szli na kompromisy. Coraz bardziej stawało się jasne, że jeśli wspólne zamieszkiwanie będzie się przedłużać, to Sachalin nieuchronnie zostanie pochłonięty przez stronę rosyjską³⁰.

Obie strony dążyły do rozstrzygnięcia sprawy granicy na Sachalinie. Pierwsza próba pojawiła się w 1859 r. Wówczas generał-gubernator Syberii Wschodniej Nikołaj Nikołajewicz Murawjew przybył z wojenną eskadrą do Zatoki Edo. W swoim liście do strony japońskiej donosił, że celem jego wizyty jest ustanowienie granicy na Sachalinie. Kolejnego dnia udał się na brzeg w eskorcie uzbrojonego oddziału liczącego trzysta osób. Murawjew próbował przekonać stronę japońską, że według trak-

---

²⁹ Китура Такаси, *Национализм в Японии и России и первичный этап формирования представлений друг о друге на примере текстов писателей – современников – Фтабатэй Симэй и Чехова*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 95.

³⁰ Ibidem, s. 95–96.

tatu ajguńskiego, który regulował granicę chińsko-rosyjską na Amurze, Sachalin odstąpiono Rosji, a nazwa Amur w języku chińskim oznacza Sachalin. Strona japońska zaprzeczyła, podkreślając, że rozmowy o Wyspie Sachalin nie były prowadzone z Chinami³¹.

W międzyczasie Japonia nie zgodziła się na podział Sachalinu wzdłuż 50. równoleżnika, na co zawsze nastawała wcześniej domagając się odejścia Rosjan.

Tymczasem w marcu 1861 r. do Tsushimy (対馬) przybyła korweta „Posadnik” pod dowództwem kapitana porucznika Nikołaja Aleksiejewicza Brilliewa. Załoga udała się na brzeg w Zatoce Imosaki, gdzie przebywała pół roku, w trakcie którego zajmowała się zagospodarowaniem okolicy dla wojenno-morskiej bazy. Jednak w maju doszło do konfliktu między Rosjanami i Japończykami, który doprowadził do śmierci kilku osób. Przedstawiciel bakufu, Oguri Tadamasa (小栗忠順), zażądał opuszczenia wyspy przez Rosjan, co było podyktowane nie tylko śmiercią ofiar konfliktu, ale także naciskiem ze strony brytyjskiej na Japończyków. Kontradmiral Iwan Fiodorowicz Lichaczow obawiając się, że przebywanie Rosjan na Tsushimie może przekształcić się w problem dyplomatyczny nakazał, jako przełożony, opuszczenia kapitanowi Brilliewowi Tsushimy. We wrześniu 1861 r. korweta „Posadnik” opuściła wyspę, tym samym kończąc tzw. „tsushimski incydent”. „Autorem” incydentu, jak się okazało, był sam kontradmiral Lichaczow, który uważał, że Wyspa Tsushima jest strategicznym punktem w ewentualnych planach podejścia do Rosji i dlatego trzeba wyprzedzić inne narody w jej poznaniu. Zajęcie wyspy rozpatrywano w ramach strategii posuwania się ekspansji terytorialnej Rosji w Kraju Nadmorskim³². Trzeba dodać, że rezultatem incydentu tsushimskiego było poderwanie zaufania Japonii do Rosji, budowanego z takim wysiłkiem wcześniej przez Putiatina³³.

W sierpniu kolejnego 1862 r., po odbyciu wielu spotkań obu stron, został podpisany w Petersburgu dokument, który wyrażał stanowisko Rosji i Japonii. „Wspólne zamieszkiwanie” stało się faktem, ponieważ Rosjanie przenikali do tej części Sachalinu, który zamieszkiwali Japończycy. Obie nacje mieszały się między sobą. Kolejnym ważnym dokumentem dotyczącym Sachalinu było „Czasowe porozumienie w sprawie Sachali-

³¹ Икута Митико, *op. cit.*, s. 37.

³² *Ibidem*, s. 38.

³³ *Ibidem*, s. 39.

nu” podpisane 30 marca 1867 r. Porozumienie to otworzyło w zasadzie Rosji drogę na południe. W art. 2 znalazło się dwuznaczne sformułowanie, dotyczące rosyjskich budynków dla przesiedleńców, przesiewania „nasion przyszłych komplikacji”, a w art. 3 pozostawiono rosyjskiej stronie możliwość wynajmowania do pracy rdzennych mieszkańców – Ajnu. To oznaczało „pełną klęskę stanowiska Japonii, która do tej pory rozpatrywała zależność Ajnów jako świadectwo przynależności jej południowej części wyspy”. Rosyjska strona kontynuowała wybraną linię zachowania, zastrzegając się „czasowym porozumieniem”³⁴.

Tymczasem, w styczniu 1868 r., otoczenie cesarza Mutsuhity (睦仁; pośmiertnie: 明治天皇 *Meiji-tennō*) oznajmiło posłannikom wszystkich państw o przywróceniu w Japonii rządów cesarskich podkreślając, że rząd cesarski nie będzie prowadzić wrogiej polityki wobec obcokrajowców. Ponadto oznajmiono, że wszystkie dotychczasowe umowy (traktaty) zawarte przez rząd szoguna (bakufu) będą respektowane³⁵.

W omawianym okresie Japonia postrzegała Rosję i Anglię jako państwa przewyższające pozostałe zachodnie. Jednak po incydencie tsushimskim obraz Rosji uległ pogorszeniu. Na jego dalsze zaburzenie wpłynęły w znacznym stopniu spostrzeżenia i wnioski misji Iwakury Tomomi (岩倉具視), której zadaniem było zobaczenie na własne oczy państw zachodnich i opanowanie wiedzy, jaką dysponowały, w celu skutecznego przeciwstawiania się ich agresywnej polityce. Misja składała się z blisko setki ludzi i spędziła w Ameryce i Europie lata 1871–1873. Znalazło się w niej pięć kobiet, które spędziły za granicą ponad dziesięć lat³⁶. W sumie misja trwała jeden rok i dziesięć miesięcy, z czego na Rosję przypadło jedynie szesnaście dni. Zapiski o spostrzeżeniach z podróży zostały wydane przez Kume Kunikate pod nazwą *Sprawozdanie o tym, co widziała specjalna pełnomocna misja podróżująca po Ameryce i Europie*. Spostrzeżenia zostały zapisane w stu zwojach, ale o Rosji było ich tylko pięć. Kume pisał: „Samodzierżawiu udaje się zapewnić bezpieczeństwo i podtrzymywać zbrojną potęgę, ale

³⁴ Китура Такаси, *Национализм в Японии и России и первичный этап формирования...*, op. cit., s. 96.

³⁵ Икута Митико, *Наследие XVIII–XIX вв.: от концепции иерархического...*, op. cit., s. 39.

³⁶ C. Andressen, *Krótką historia Japonii. Od samurajów do SONY*, Warszawa 2004, s. 74. Tymi kobietami były dziewczęta od dziewięciu do szesnastu lat. Zob. J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945*, Kraków 2021, s. 18.

trzeba przyznać, że wzbogacenie państwa jest mu nieznaną”. Dalej pisze, że obawy Japonii w stosunku do Rosji, której bała się nawet więcej niż Anglii i Francji, były „błędem żaby siedzącej w izolowanej studni”³⁷.

Po misji Iwakury, Japonia zdała sobie sprawę ze swojego zacofania i słabości wobec zachodnich państw imperialistycznych. W związku z tym podjęła gruntowne przekształcenia społeczne i ekonomiczne, dążąc do stania się równorzędnym partnerem państw zachodnich. Ponadto Japonia, żeby stać się równoprawnym uczestnikiem systemu stosunków międzynarodowych, musiała przeprowadzić przegląd nierównoprawnych traktatów międzynarodowych oraz określenia granic swojego państwowego terytorium. W przypadku określenia granicy w japońsko-rosyjskich stosunkach istniał problem dotyczący Sachalinu.

Tymczasem w 1869 r. w Rosji obwieszczono, że wyspa Sachalin jest miejscem zsyłki. Doprowadzono do zwiększenia liczby rosyjskich osad, co doprowadziło do licznych incydentów, takich jak grabieże i przypadki gwałtu, wywołane niedostatkiem towarów oraz prowiantu. Dochodziło również do zabójstw oraz do licznych incydentów z ludnością japońską, zamieszkującą Sachalin. W związku z tym po stronie japońskiej pojawiły się propozycje dwóch rozwiązań. Pierwsze dotyczyło wysłania wojska. Drugie zrezygnowania z Sachalinu. Kwestia Sachalinu musiała zatem znaleźć pilne rozwiązanie³⁸.

Należy podkreślić, że w międzyczasie sama Japonia zaczęła realizować ekspansję terytorialną. W 1872 r. Japończycy zagarnęli wyspy królestwa Riuku (琉球王国 *Ryūkyū Ōkoku* – istniejącego od końca XII w.), które stanowiło jedno z wasalnych państw Chin. Król Riukiu Shō Tai (尚泰 – 1848–1879) został podstępnie zwabiony do Japonii i tam zatrzymany. Wyspom Riukiu narzucono protektorat Japonii, a w 1879 r. zostały one zaanektowane i przekształcone w prefekturę Okinawa. Rząd chiński protestował, jednak Japończycy pozostawili jego protesty bez odpowiedzi. Następnie w 1874 r. rząd japoński usiłował zająć wyspę Tajwan. Za pretekst posłużyło Japończykom zabójstwo na Tajwanie rybaków z wysp Riukiu, których statek zatonał. Rząd japoński oświadczył, że mieszkańcy Riukiu znajdują się obecnie pod jego opieką. Na wyspę został skierowany

³⁷ Икута Митико, *Наследие XVIII–XIX вв.: от концепции иерархического...*, op. cit., s. 42.

³⁸ Ibidem.

oddział zbrojny w liczbie 3600 ludzi. Odpowiedzią było wystanie przez Chiny na Tajwan 11 tys. żołnierzy. Wobec przewagi chińskiej Japończycy zrezygnowali z zagarnięcia Tajwanu, a następnie za pośrednictwem posła angielskiego w Pekinie nawiązali rokowania z rządem chińskim. Konsekwencją był obustronny protokół z 31 października 1874 r., który stwierdzał, że „ludność tubylcza na Tajwanie winna jest zabójstwa japońskich poddanych”. W rezultacie strona japońska wymusiła na Chinach uznanie wysp Riukiu za terytorium japońskie oraz wypłacenie Japonii odszkodowanie w wysokości pół miliona liang³⁹.

Rozwiązania kwestii Sachalinu podjął się były urzędnik bakufu Enomoto Takeaki (榎本 武揚), który został wyznaczony specjalnym pełnomocnym przedstawicielem do ustanowienia granicy. Wybrano Enomoto Takeaki, ponieważ uczył się wcześniej w Holandii i zajmował się prawem międzynarodowym. Instrukcja, która została mu przekazana składała się z dwunastu punktów.

20 sierpnia 1874 r. Enomoto przeprowadził pierwsze rozmowy z przedstawicielami rosyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W trakcie rozmów podkreślił, że Japonia całkowicie nie ma zamiaru wyrzec się wyspy. Następnie pograniczna kwestia zaczęła być dyskutowana po powrocie do Petersburga Piotra Nikołajewicza Stiemouhowa, dyrektora azjatyckiego departamentu ministerstwa spraw zagranicznych Rosji. Pojawiła się wówczas ze strony japońskiej propozycja rekompensaty za Sachalin, w zamian za Uruppu i przylegające do niej z północy cztery wyspy oraz przekazanie Japonii kilku rosyjskich statków wojennych. Strona rosyjska zaproponowała ustalenie przekazania Japonii wysp od Urup do Onekotana. Enomoto w czasie rozmów trzymał w tajemnicy zalecenie o ustąpieniu Sachalinu. W tym miejscu trzeba podkreślić, że idea wymiany Sachalinu na Wyspy Kurylskie została przedłożona jeszcze w listopadzie 1870 r. przez rosyjskiego konsula w Hakodate Aleksandra Epikitetowicza Olarowskiego. W czasie szóstego spotkania obie strony doszły do porozumienia wymiany wszystkich wysp łańcucha kurylskiego w zamian za Sachalin⁴⁰.

³⁹ A.A. Gromyko, I.N. Ziemskow, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.M. Chwostow (red.), *Historia dyplomacji 1871–1914*, t. II, op. cit., s. 191; *Królestwo Riukiu*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kr%C3%B3lestwo_Riukiu [dostęp: 14.03.2024].

⁴⁰ Икута Митико, *Наследие XVIII–XIX вв.: от концепции иерархического...*, op. cit., s. 43.

7 maja w 1875 r. został podpisany traktat z Sankt Petersburga o wymianie Sachalinu na Wyspy Kurylskie. Zostały w nim określone granice terytorium oraz zapewniono gwarancje praw Japończyków i Rosjan, pomijając jednak gwarancje dla Ajnu, rdzennych mieszkańców tych wysp. Ajnowie mieli w ciągu trzech lat wybrać obywatelstwo Japonii lub Rosji. Zgodnie z traktatem granica między obu państwami przebiegała przez cieśninę między przylądkiem Łopatka na Kamczatce a Wyspą Szumszu⁴¹. Podpis pod traktatem złożył Enomoto Takeaki, a ze strony rosyjskiej książe Górczakow. Głównym motywem podpisania traktatu ze strony rosyjskiej była obawa nieodwołalnego pogorszenia stosunków z Japonią, co oznaczało otwarcie tam drogi dla Stanów Zjednoczonych i innych państw Europy, które były konkurentami w sferze wpływów w Azji Wschodniej⁴².

Poza tym japońskie statki uzyskały prawo do odwiedzania portu Korsakow na Południowym Sachalinie, bez opłat portowych i opłat celnych, na przestrzeni dziesięciu lat, gdzie ustanowiono konsulat Japonii. Japońskim kupcom, właścicielom przedsiębiorstw rybackich i statków udzielano najbardziej sprzyjających warunków w portach i na wodach Morza Ochockiego i Kamczatki. Trzeba dodać, że w sierpniu 1875 r. w Tokio został przyjęty uzupełniający artykuł do traktatu z Sankt Petersburga regulujący prawa osób, pozostających w miejscach swojego zamieszkania⁴³.

W latach 1880., w rezultacie niepowodzeń rosyjskiej polityki w Europie, Azja zaczęła coraz bardziej przyciągać uwagę Rosji w charakterze obiektu jej imperialnych ambicji, chociaż wyrażały się te ambicje w różny sposób. Na przykład wojskowy i geograf Nikołaj Nikołajowicz Przewalskij był zagorzałym zwolennikiem urzeczywistniania wojennej ekspansji w Centralnej Azji i zachodniej części Chin. Z kolei arystokrata, orientalista i dyplomata Esper Esperowicz Uchtomskij rozpatrywał Rosję jako „nieodłączną część Wschodu”, zjednoczonego (połączonego) z nim „jednym i tym samym duchem, mistycznym charakterem i nawet krwią”⁴⁴.

⁴¹ Договор 1875 подписан 25 IV (7 V) в Петербурге, [w:] *Дипломатический словарь в трех томах*, op. cit., s. 495.

⁴² Китуро Такаси, *Национализм в Японии исии и первичный этап формирования...*, op. cit., s. 97.

⁴³ Договор 1875 подписан 25 IV (7 V) в Петербурге..., op. cit., s. 495.

⁴⁴ Ю.Д. Михайлова, *Образы Японии и России во второй половине XIX в. – начале XX в.*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 117.

Uchtomskij miał wpływ na cara Mikołaja II, którego był mentorem w czasie podróży cesarzewicza na Wschód w 1891 r. Zaplanowana podróż cesarzewicza obejmowała Bliski Wschód, Indie, Syjam i Chiny, a zakończyć miała się wizytą w Japonii. Jego podróż miała być sygnałem dla innych mocarstw, że Azja jest rosyjską strefą wpływów. Wiosną 1891 r. Mikołaj zszedł na brzeg w Kagoshimie (鹿児島), następnie zwiedził Nagasaki i Kobe (神戸市). Udał się także do miasta Otsu (大津市 *Ōtsu-shi*), stolicy prefektury Shiga (滋賀県 *Shiga-ken*) na wyspie Honshiu, gdzie doszło do incydentu, w którym mógł zginąć. Zamachowcem był Tsuda Sanzō (津田 三蔵), lokalny policjant. Za to zajście osobiście przeprosił cesarzewicza cesarz Mutsuhita⁴⁵. W tym miejscu trzeba podkreślić, że cesarzewicz objął tron w 1894 r. Jego zagranicznym priorytetem stały się Chiny, z którymi podpisywał nierównoprawne traktaty, w tym tajne układy, które między innymi miały zapobiec japońskiej ekspansji. Co do Japończyków pogardzał nimi, a jego dworacy i ministrowie nazywali mieszkańców Japonii „skośnookimi żółtymi makakami”⁴⁶.

Tymczasem w sierpniu tego roku doszło do wojny japońsko-chińskiej, której główną przyczyną była walka Japonii o uzyskanie wpływów w Królestwie Koreańskim i maksymalne ograniczenie powiązań z Chinami⁴⁷. Bezpośrednią przyczyną była wojna chłopska roku Kabo – 1894, która doprowadziła do interwencji wojsk chińskich, a następnie wkroczenia wojsk japońskich do Korei, które pod przymusem doprowadziły do „reform roku Kabo” (1894 r.). Cesarskie Chiny przegrały wojnę, którą zakończono w kwietniu 1895 r. podpisaniem traktatu pokojowego w Shimonoseki (下関市)⁴⁸. Ze strony chińskiej podpisał go Li Hongzhang (Hung-czanga), ze strony japońskiej Itō Hirobumi (伊藤 博文). Na mocy tego traktatu zwyciężone Chiny przekazały Japonii Tajwan, Peskadory

⁴⁵ J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945...*, op. cit., s. 39; *Fatalny incydent w Otsu*, <https://www.rp.pl/swiat/art18464211-fatalny-incydent-w-otsu> [dostęp: 21.10.2023].

⁴⁶ Ю.Д. Михайлова, *Образы Японии и России во второй половине XIX в. – начале XX в...* op. cit., s. 117.

⁴⁷ Agresja Japonii przeciwko Korei rozpoczęła się jeszcze na początku lat 70. XIX w. Bliżej o agresywnej polityce Japonii wobec Królestwa Koreańskiego zob. A.A. Gromyko, I.N. Ziemskow, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.M. Chwostow (red.), *Historia dyplomacji 1871–1914*, op. cit., s. 191–199.

⁴⁸ Szczegółowo na temat negocjacji dotyczących zawarcia traktatu pokojowego w Shimonoseki zob. *ibidem*, s. 284–291.

i Półwysep Liaodong oraz zgodziły się zapłacić odszkodowanie w wysokości 200 mln srebrnych taeli. Jednak na wyraźne żądanie Francji, Rosji i Niemiec traktat z Shimonoseki został zmodyfikowany przez traktat z Zhifu (Czyfu – chińskie miasto), podpisany 8 maja 1895 r., który zwrócił Półwysep Liaodong (Liaotung) Chinom i w ramach rekompensaty zwiększył odszkodowanie o 30 mln taeli⁴⁹. Żądanie to sprawiło przywódców Japonii w głęboką konsternację i wywołało rozgoryczenie, które zostało spotęgowane jeszcze w 1898 r., kiedy carska Rosja przywłaszczyła sobie wspomniany półwysep⁵⁰. W marcu tego roku Rosja wynegocjowała z chińskim dworem długoterminową umowę dzierżawy Półwyspu Liaodong od Dalianu do Port Arhur na 25 lat, w którym już od grudnia poprzedniego roku kotwiczyły rosyjskie okręty wojenne⁵¹. Następnie Rosjanie rozpoczęli budowę potęgi militarnej w tym regionie. Wykorzystali do tego Kolej Transsyberyjską oraz jej mandżurską odnogę – Kolej Wschodniochińską. Dzięki temu Rosja zapewniła sobie dostęp do niezamierzających portów i pewnej ilości bogactw naturalnych⁵². W tym czasie, w 1898 r., w trakcie budowy wspomnianej Kolei Wschodniochińskiej, przy której brało udział wielu Polaków, został zbudowany Harbin jako rosyjski punkt oporu⁵³. Harbin był w pełni rosyjskim miastem. Chińczykom ograniczano do niego wejście, przejście i przebywanie w parkach. W dosłownym znaczenia wyrazu był to kawałeczek Rosji w Chinach, a rejony przylegające do drogi otrzymały nazwę „szczęśliwej Chorwacji” od posiadłości ziemskiej zarządzającego Koleją Wschodniochińską D.L. Chorwata⁵⁴.

⁴⁹ Shimonoseki Jōyaku, L. Frédéric, *Japan encyclopedia*, Cambridge–Massachusetts–London 2002, s. 862. Na temat wspomnianej wojny chińsko-japońskiej zob.: W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław 1992, s. 463–479; J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław 1984, s. 371–374; E. Pałasz Rutkowska, K. Starecka, *Japonia*, Warszawa 2004, s. 61–63.

⁵⁰ C. Totman, *Historia Japonii*, Kraków 2009, s. 427.

⁵¹ E.J. Drea, *Cesarska armia Japonii 1853–1945*, Kraków 2012, s. 122.

⁵² C. Andressen, *Krótką Historii Japonii. Od samurajów do SONY...*, op. cit., s. 83.

⁵³ Икута Микито, *Репрезентации колониализма – русские и японцы в Маньчжурии*, [w:] ред. Ю.Д. Михайлов, *Япония и Россия. Национальная идентичность сквозь призму образов*, Издательство „Петербургское-Востоковедение”, Санкт-Петербург 2014, s. 69. W tym miejscu trzeba dodać, że polski inżynier Adam Szydłowski był założycielem Harbinu. Zob. *Harbin*, <https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Harbin&oldid=72907043> [dostęp: 19.02.2024].

⁵⁴ Икута Микито, *Репрезентации колониализма – русские и японцы в Маньчжурии...*, op. cit., s. 70.

Trzeba podkreślić jednak, że postanowienia zawarte w traktacie pokojowym z Shimonoseki (下関市) były wielkim sukcesem ekspansjonistycznej polityki Japonii, która musiała się zderzyć z ekspansjonistyczną polityką Rosji. Po stronie rosyjskiej podkreślano, że Rosja powinna panować na Dalekim Wschodzie, a Wielki Ocean – to nasze jezioro⁵⁵. Na specjalnej naradzie 30 marca (11 kwietnia) 1895 r. ówczesny minister finansów Siergiej Juliewicz Witte ogłosił głównym przeciwnikiem Rosji na Dalekim Wschodzie Japonię i nie chciał dopuścić jej na kontynent za każdą cenę, nie zatrzymując się nawet przed tym, żeby „zacząć wrogie działania przeciw japońskiej flocie i zbombardować japońskie porty”. Przy czym wychodził on z tego założenia, że ekspansjonistyczne zamiały Tokio rozprzestrzenia się na Mandżurię, którą minister chciał widzieć jako sferę wyłącznego rosyjskiego wpływu⁵⁶. W związku z zaistniałą sytuacją doszło do zawarcia 22 maja (3 czerwca) tajnego porozumienia rosyjsko-chińskiego, w którym Rosja obiecała wojskową pomoc Chinom w przypadku napadu przez Japonię. Natomiast, co się tyczy Korei, upowszechniono pogląd wyrażony przez Michaiła Aleksandrowicza Hitrowa w słowach: „Korea od nas nie odejdzie, i wcześniej lub później, tą lub inną drogą ona stanie się naszą własnością”⁵⁷. Niemniej jednak priorytetem dla Rosji była Mandżuria.

W tym miejscu należy podkreślić znaczenie Półwyspu Koreańskiego dla Japonii. Klarownie je przedstawił jeszcze w marcu 1890 r. ówczesny premier Yamagata Aritomo (山縣有朋), były szef sztabu generalnego, w memorandum. Określił Koreę jako kluczowe ogniwo „linii obrony japońskiej suwerenności”. Obawiał się ekspansji rosyjskiej, czego wyrazem miała być budowana ku Pacyfikowi Kolej Transsyberyjska, która zagrażała Korei, a tym samym Japonii⁵⁸.

Właściwie po wojnie japońsko-chińskiej Rosja zajęła dotychczasowe miejsce Chin. Rosja i Japonia miały wspólnie „doradzać” królowi koreańskiemu w kwestii doboru ministrów oraz nadały sobie prawa do utrzymywania wojsk w portach Wonsanie, Pusanie i w stolicy Seulu.

⁵⁵ Ю.Д. Михайлова, *Образы Японии и России во второй половине XIX в. – начале XX в...*, op. cit., s. 122.

⁵⁶ И.В. Лукоянов, *Россия и Япония в конце XIX – начале XX в.: война и мир*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 169.

⁵⁷ Ibidem, s. 170.

⁵⁸ J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945...*, op. cit., s. 45.

Ponadto Japończycy dodatkowo mieli zatrudnić żandarmerię wojskową dla ochrony linii telegraficznej Seul-Pusan. Powstały układ stał się częścią japońsko-rosyjskiego traktatu podpisanego przez Yamagatę i rosyjskiego ministra spraw zagranicznych Aleksieja Łobanowa-Rostowskiego 9 czerwca 1896 r. W ten sposób utrzymana została chwiejna równowaga przez określenie nieformalnych stref wpływów i zasadę, że pożyczki zagraniczne i „rady odnośnie reform” Koreańczycy mogą otrzymywać tylko za wspólną zgodą. Proponowana wówczas przez stronę japońską linia 38. równoleżnika, mająca służyć rozdzieleniu interesów obu stron odrzucona została przez stronę rosyjską⁵⁹. Politycy rosyjscy uważali już wówczas Japonię za potencjalnego przeciwnika, wyrazem czego było podpisanie kilka dni wcześniej, 3 czerwca, przez ministra Łobanowa i Li Hongzhangą tajnego, piętnastoletniego sojuszu antyjapońskiego⁶⁰. Umożliwiał on w razie konieczności otwarcie portów chińskich dla floty rosyjskiej. Inny zapis gwarantował przedłużenie przez chińską Mandżurię Kolei Wschodniochińskiej. Jej zarząd, który formalnie znajdował się w rękach prywatnej spółki akcyjnej, był całkowicie kontrolowany przez rosyjskie Ministerstwo Finansów. Kolej ta skracала o 893 km drogę z granicznej stacji Manchouli do Władywostoku⁶¹. Jednak poczynania Rosji w Mandżurii i Korei rodziły dalsze napięcia między obu stronami. Jaśniejszym punktem w tym czasie była czerwcową wizyta w Japonii wielkiego księcia Cyryla Włodzimierzowicza, stryjecznego brata cara⁶².

Powstanie Bractwa Sprawiedliwości i Harmonii zwanego na Zachodzie powstaniem bokserów było ludowym ruchem oporu przeciwko obcym kolonizatorom. Ruch ten został stłumiony przez korpus ekspedycyjny ośmiu mocarstw: Anglii, Francji, Niemiec, Rosji, Austro-Węgier, Włoch, Stanów Zjednoczonych i Japonii. Po stłumieniu ruchu Rosja nie zamierzała wycofać swoich wojsk z graniczącej z nią Mandżurii. Ministrowie japońskiego rządu, m.in. Katsura Tarō (桂 太郎), Komura Jutarō (小村 壽太郎) i Katō Takaaki (加藤 高明) w związku z zaistniałą sytuacją obstawali przy zdaniu, że ta wojenna okupacja przyspieszy dalszą ekspansję, co rodziło obawy, że ona wcześniej czy później dotknie Półwysep Koreański.

---

⁵⁹ Ibidem, s. 54–55.

⁶⁰ Ibidem, s. 55–56.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, s. 57.

Rząd japoński zdawał sobie sprawę z tego, że Rosja nie ustąpi w kwestii okupacji Mandżurii. Tym samym część polityków japońskich trzymała się „koncepcji nierozdzielności problemu Mandżurii i Korei”, oznaczającej nieuchronną wojnę. Jednak byli również zwolennicy rozwiązania pokojowego. Na przykład *genrō*⁶³ Itō Hirobumi i Inoue Kaoru wychodzili z założenia, że z tak potężnym mocarstwem jak Rosja Japonia praktycznie nie może wygrać i w związku z tym trzeba osiągnąć realizację celu na drodze dyplomatycznych rozmów tzw. formuły „wymiany Mandżurii na Koreę”⁶⁴, Niemniej jednak japoński Sztab Generalny zaczął w 1900 r. sporządzać plany operacyjne wojny z Rosjanami⁶⁵. W tym miejscu trzeba podkreślić, że Japonia zaczęła przygotowywać się do wojny z Rosją natychmiast po rewizji traktatu z Shimonoseki. Większą część 230 mln liang, co równało się 360 mln japońskich jenów, które Japonia otrzymała od Chin w 1895 r. jako kontrybucję, pochłonęły przygotowania wojenne. Jeszcze w latach 1893–1894 japońskie wydatki państwowe, które wyniosły 84 mln jenów wzrosły do 240 mln jenów w 1897 r. Dzięki wspomnianej kontrybucji otrzymanej od Chin i dochodom z podatków, „wyciskanych” przede wszystkim z chłopstwa japońskiego, został zrealizowany, po zakończeniu wojny z Chinami, tzw. powojenny program zbrojeń zarówno na lądzie, jak i morzu oraz program budownictwa kolejowego. Ta strategia doczekała się realizacji w latach 1900–1901, co oznaczało, że Japonia jest gotowa do konfrontacji z Rosją⁶⁶.

⁶³ Genrō (jap. 元老) – czcigodny mąż stanu. Nieoficjalny tytuł używany wobec niektórych najbardziej wpływowych emerytowanych polityków japońskich okresów Meiji, Taishō i Shōwa; grupa dziewięciu (dwunastu w 1912 r.) mężów stanu, doradców cesarza w okresie Meiji, którzy mieli prawo rekomendować mianowanie niektórych osób na stanowiska ministerialne. Genrō byli naturalnymi sukcesorami Rōjū z okresu Edo. Na ogół pochodzili z rodzin samurajskich, z wyjątkiem Saionji Kimmochi, ostatniego genrō, który pochodził z arystokracji, a większość z nich pochodziła z prowincji Satsuma i Chōshū. Nosiły one tytuł genkun. Około 1920 r., kiedy to ich liczebność i władza znacznie się zmniejszyły, pozycja genrō została zniesiona. L. Frédéric, *Japan Encyclopedia*, op. cit., s. 239.

⁶⁴ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения – к мирным переговорам*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 144–145.

⁶⁵ E.J. Drea, *Cesarska armia Japonii 1853–1945...*, op. cit., s. 123.

⁶⁶ A.A. Gromyko, I.N. Ziemskow, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.M. Chwostow (red.), *Historia dyplomacji 1871–1914*, op. cit., s. 517.

2 czerwca 1901 r. został sformowany rząd na czele z premierem Katsurą Tarō, w którym stanowisko ministra spraw zagranicznych objął Komura Jutarō, broniący wspomnianej koncepcji nierozdzielności problemu Mandżurii i Korei. Stał on na stanowisku, że Rosja jest głównym zagrożeniem dla interesów Japonii, a biorąc pod uwagę wojenną ekspansję Rosji, nie wykluczył rozwiązania problemów środkami wojennymi⁶⁷. W zaistniałej sytuacji, obecności Rosji w Mandżurii, Japonia 17 (30) stycznia 1902 r. zawarła z Wielką Brytanią sojusz antyrosyjski. Brytyjczycy uznali Koreę za strefę wpływów Japonii w zamian za uznanie przez Japonię interesów brytyjskich w Chinach. Sojusz ten był niespodzianką dla Rosji i oznaczał, że Japonia już nie stawia na porozumienie z Rosją⁶⁸. Pod wpływem tego sojuszu Rosja poszła na kompromis z Japonią, podpisując rosyjsko-chińskie porozumienie 8 kwietnia 1902 r., zgodnie z którym Rosja zobowiązała się wyprowadzić swoje wojska z Mandżurii w trzech etapach, rozpoczynając od października 1902 r. Natomiast Rosja uzyskała wielkie koncesje na wyrab lasów w Korei i wprowadziła tam oddziały wojskowe⁶⁹.

Jednak w kwietniu 1903 r. rosyjski rząd nie zrealizował planowanego dalszego wyprowadzania swoich wojsk i pozostawił je w Mandżurii. Sytuacja ta wzmocniła brak zaufania Japonii wobec Rosji. Na dwóch naradach rządu japońskiego, 21 kwietnia i 23 czerwca 1903 r. z udziałem cesarza Meiji, podjęto decyzję o zapoczątkowaniu rozmów z Rosją, w celu zawarcia japońsko-rosyjskiego porozumienia, w sprawie uregulowania problemów związanych z Mandżurią i Koreą⁷⁰. W sierpniu 1903 r. do Rosji udał się postanieniec Shin'Ichiro Kuniro (栗野 慎一郎), który, za zgodą strony rosyjskiej miał zawrzeć porozumienie pomiędzy obu państwami. Japonia, korzystając z szansy, szybko przedłożyła rosyjskiemu rządowi swój projekt japońsko-rosyjskiego porozumienia. Projekt opierał się na trzech

⁶⁷ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения - к мирным...*, op. cit., s. 144-145.

⁶⁸ И.В. Лукоянов, *Россия и Япония в конце XIX-начале XX в.: война...*, op. cit., s. 173.

⁶⁹ J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895-1945...*, op. cit., s. 75. Szczegółowe na temat rywalizacji Rosji i Japonii o Mandżurię w latach 1900-1902, zob. A.A. Gromyko, I.N. Ziemiowski, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.M. Chwostow (red.), *Historia dyplomacji 1871-1914*, op. cit., s. 513-538.

⁷⁰ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения - к мирным...*, op. cit., s. 146-147. W pozycji: E.J. Drea, *Cesarska armia Japonii 1853-1945...*, op. cit., s. 125, stosunki dyplomatyczne zostały zerwane 6 lipca.

zasadach: zachowanie niezależności Chin i Korei oraz przestrzeganie zasady równych możliwości; wzajemne uznanie interesów Japonii w Korei i interesów Rosji w Mandżurii; uznanie ze strony Rosji wyłącznego prawa Japonii udzielania rad i pomocy Korei w interesie wewnętrznych reform oraz dobrego zarządzania. Kontrpropozycje ze strony rosyjskiej zostały przekazane ministrowi spraw zagranicznych Komurze 3 października 1903 r. Rosyjskie propozycje zostały ujęte w kilku punktach: „zachowanie niezależności i jednolitości terytorialnej” ogranicza się tylko do Korei; „rady i pomoc koreańskiemu rządowi” ogranicza się tylko do cywilnej administracji; brak uznania korzystania z terytorium Korei w wojennych celach, a także wojennego budownictwa na morskim wybrzeżu Korei; stworzenie neutralnej strefy na terytorium Korei bardziej na północ od 39. stopnia szerokości północnej; wykluczenie Mandżurii, a także jej morskiego wybrzeża ze sfery interesów Japonii⁷¹. Propozycje dla jednej, jak i drugiej strony były nie do przyjęcia, w związku z tym obie strony przedstawiały swoje nowe propozycje. W końcu, 12 stycznia 1904 r. zostały przyjęte przez Japonię ostateczne propozycje do rozmów z Rosją. W nich znalazła się propozycja wzajemnego uznania przez Japonię szczególnych interesów Rosji w Mandżurii, a przez Rosję szczególnych interesów Japonii w Korei. Strona rosyjska długo nie dawała odpowiedzi na japońskie ostateczne propozycje. Co więcej, zaczęła koncentrować swoje wojska na kierunku Mandżurii Południowej⁷². W omawianym okresie wojska rosyjskie zajęły rzekę Yalu. Rząd carski uzyskał zgodę od rządu koreańskiego na zakup ziemi, zbudowanie domów oraz poprosił o wydzierżawienie portu do celów wojskowych. Spotkało się to z ostrym sprzeciwem Japonii. W rezultacie przedstawiciele obu państw zasiedli do stołu rokowań. Ze swej strony Rosja zaproponowała podział Korei wzdłuż 38. równoleżnika ze strefą zdemilitaryzowaną po obu stronach linii demarkacyjnej. Jednak spory wewnątrz rządu japońskiego uniemożliwiły zawarcie porozumienia, a tym samym ocieplenia stosunków rosyjsko-japońskich⁷³. W rezultacie na cesarskiej

⁷¹ Ibidem, s. 147–148. Szczegółowo na temat uzyskania porozumienia między obu stronami do czasu wybuchu wojny zob. И.В. Лукоянов, *Россия и Япония в конце XIX–начале XX в.: война...*, op. cit., s. 172–179.

⁷² М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения – к мирным...*, op. cit., s. 149.

⁷³ Wykład.

naradzie 4 lutego został zatwierdzony kurs na rozpoczęcie wojny, tym samym stała się ona nieunikniona⁷⁴.

5 lutego 1904 r. Japonia zerwała stosunki dyplomatyczne z Rosją, a w nocy z 8 na 9 lutego rozpoczął się atak japońskiej floty, dowodzonej przez admirała Heihachirō Tōgō (東郷平八郎), na rosyjską eskadrę, stojącą na zewnętrznej redzie Port Arthura⁷⁵, a części armii lądowej Japonii zostały wysadzone w Inczonie i 9 lutego w pełni opanowały Seul. 10 lutego, po dwóch dniach napaści na rosyjską eskadrę, Japonia oficjalnie wypowiedziała wojnę Rosji.

Japonia rozpoczęła wojnę zanim Kolej Transsyberyjska i Wschodnio-Chińska Linia Kolejowa osiągnęły pełną zdolność przewozową, zanim carska Rosja mogła ześrodkować i zaopatrzyć swoje siły zbrojne w dalekowschodnim teatrze wojny. Podobnie wyglądała sytuacja na morzu. Połączone siły rosyjskiej floty wojennej miały przygniatającą przewagę nad japońskimi. Rosja posiadała wówczas 20 pancerników, a Japonia tylko siedem. Jednak na Pacyfiku Japonia miała przewagę nad Rosją, która utrzymywała okręty na Bałtyku, na Morzu Czarnym i Oceanie Spokojnym. Co więcej, rosyjska Marynarka Oceanu Spokojnego była rozproszona na Morzach Żółtym i Japońskim w danym punkcie. Natomiast Japonia mogła skoncentrować całą swoją flotę⁷⁶. Należy także dodać, że Japonia dostała pożyczki z Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Czysty zysk rządu japońskiego z tytułu pożyczek zagranicznych, po potrąceniu kosztów, wynosił 697 mln jenów i pokrył ponad 40% wszystkich wojennych wydatków Japonii, które osiągnęły sumę 1 mld 730 mln jenów. Bez wspomnianych brytyjskich i amerykańskich pożyczek Japonia miałaby trudności w prowadzeniu wojny z Rosją⁷⁷. Należy także wspomnieć o istotnym znaczeniu dostaw broni i innych materiałów wojennych ze

⁷⁴ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения - к мирным...* op. cit., s. 150.

⁷⁵ P. Szlanta, *Narodziny mocarstwa na Dalekim Wschodzie Japonia w latach 1868-1910*, [w:] red. P. Ostaszewski, *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006*, Warszawa 2006, s. 154, za: E.J. Drea, *Cesarska armia Japonii 1853-1945* na s. 125, dniem zerwania stosunków był 6 lutego.

⁷⁶ A.A. Gromyko, I.N. Ziemskow, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.M. Chwostow (red.), *Historia dyplomacji 1871-1914*, t. II, op. cit., s. 549.

⁷⁷ Ibidem, s. 550.

Stanów Zjednoczonych, z Wielkiej Brytanii i Niemiec⁷⁸. Gdy ówczesny prezydent Teodor Roosevelt dowiedział się, że Japonia napadła na Rosję nie posiadał się z zadowolenia. Rosja w tym czasie była traktowana przez niego jako główne niebezpieczeństwo na Dalekim Wschodzie, natomiast Japonię prezydent nazywał w sposób jak najbardziej życzliwy i pochlebny „dobrym psem podwórzowym”⁷⁹.

Po stronie rosyjskiej, w przeciwieństwie do japońskiej, panowała pewność zwycięstwa. Samemu Mikołajowi II przypisywano słowa, że poddani *tenno* „to nie wojsko z prawdziwego zdarzenia i jeśliśmy musieli mieć z nimi do czynienia to – proszę wybaczyć wyrażenie – pozostałaby po nich tylko mokra plama”⁸⁰. Natomiast jeden z ówczesnych filozofów rosyjskich Władimir Sołowiew, z początkiem wojny japońsko-chińskiej zrozumiał od razu realizm siły i agresji Japonii, o czym świadczył jego proroczy wiersz *Panmongolizm*. W innych jego utworach powstałych w 1900 r. w okresie powstania bokserów w Chinach, wyraził on refleksję o rosnącej sile powszechnego zła utożsamianego tutaj zarówno z tatarsko-mongolskim najazdem, jak i z Japonią⁸¹.

2 stycznia 1905 r. japońskie wojska, pod dowództwem szefa sztabu wojsk mandżurskich Kodamy Gentarō (兒玉源太郎), zajęły Port Arthur, który był symbolem rosyjskiej potęgi na Dalekim Wschodzie. Jego upadek umożliwił Japończykom przeprowadzenie ofensywy w głąb Mandżurii. Od 20 lutego 1905 r. rozpoczęła się wielka bitwa pod Mukdenem. Każda ze stron dysponowała około trzystu tysiącami oficerów i żołnierzy.

13 marca Japończycy odnieśli zwycięstwo. W toczącej się bitwie Rosjanie stracili 90 tys. żołnierzy, z czego od 25 do 40 tys. to byli jeńcy. Ponadto Rosjanie porzucili ogromne ilości materiałów wojennych. Natomiast Japończycy stracili 54 tys. żołnierzy⁸².

Ostatnią nadzieją na odwrócenie losów wojny była Flota Bałtycka, która w październiku 1904 r. opuściła Lipawę, wychodząc na Bałtyk.

---

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, s. 450–451.

⁸⁰ J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945...*, op. cit., s. 78.

⁸¹ Ю.Д. Михайлова, *Образы Японии и России во второй половине XIX в. – начале XX в...*, op. cit., s. 123.

⁸² P. Szlanta, *Narodziny mocarstwa na Dalekim Wschodzie Japonia w latach 1868–1910...*, op. cit., s. 156.

Po przebyciu 19 tys. mil morskich pojawiła się w maju na Morzu Japońskim⁸³. Nieopodal wybrzeży Korei i Japonii doszło w dniach 27–28 maja do bitwy w Cieśninie Tsushimskiej (Cuszimskiej), w której flota japońska pod dowództwem wspomnianego admirała Heihachirō Tōgō pokonała rosyjską Flotę Bałtycką – 2. Eskadra Oceanu Spokojnego⁸⁴. Straty we flocie rosyjskiej były porażające. 21 z 38 okrętów i statków pomocniczych poszło na dno, a sześć zostało poddanych Japończykom. Jedynie pojedyncze okręty rosyjskie przedarły się do Władywostoku, powróciły do Europy albo zostały internowane w portach państw neutralnych. Natomiast straty w ludziach wyniosły 5 tys. zabitych, 6 tys. jeńców a ponad 2 tys. osób zostało internowanych. Do niewoli został wzięty dowódca floty admirał Zinowiej Rozdwiestenski⁸⁵.

W tym czasie była szeroko rozwijana propaganda rosyjska, m.in. przez malarskie alegoryczne obrazy wojny. Na przykład Rosja była przedstawiana jako figura kobiety, uosabiającej „Świętą Rus’”. Ona, przystrojona symbolami pokoju, zapożyczonymi z chrześcijańskiej kultury podkreślała moralną wyższość Rosji nad Japonią, upodobnionej do krwiożerczego smoka, uosabiającego „żółte niebezpieczeństwo”. Na innym „narodowym obrazie” nazwanym „Rosyjski Bohater na Wschodzie. Bohater i żółte karzelki”, Rosja była przedstawiana jako średniowieczny bohater, okrążony przez żołnierzy żółtego koloru. Podpis pod obrazem głosił, że Japończycy to tatarsko-mongolskie zastępy, które zawojowały Rosję w XIII w., ale przekonanie o zwycięstwie Rosji nie podlegało wątpliwości⁸⁶. Na innym obrazie „Marynarski Wasia” – widoczny jest rosyjski marynarz z ładną, typowo słowiańską twarzą, zręcznie przypalający fajkę od pocisków, którymi Japończycy zarzucali Port Arthur. Takie wizualno-groteskowe przeciwstawienie „siebie” i „drugiego” w obrazach było typowym zwyczajem

⁸³ Ibidem, s. 157, za: E.J. Drea, *Cesarska armia Japonii 1853–1945* na s. 134. Trasa Floty Bałtyckiej liczyła 16 000 km.

⁸⁴ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения – к мирным...*, op. cit., s. 150.

⁸⁵ P. Szlanta, *Narodziny mocarstwa na Dalekim Wschodzie Japonia w latach 1868–1910...*, op. cit., s. 157. W trakcie tej wojny 80 tys. Rosjan dostało się do niewoli, zob.: E.J. Drea, *Cesarska armia Japonii 1853–1945...*, op. cit., s. 148.

⁸⁶ Ю.Д. Михайлов, *Образы Японии и России во второй половине XIX в. – начале XX в...*, op. cit., s. 124–130.

przy tworzeniu obrazu wroga⁸⁷. Jednak rosyjska propaganda była mało przekonująca. W rzeczywistości cele, przyczyny i zadania wojny były niezrozumiałe w takim znacznym stopniu dla narodu, że nawet głównodowodzący rosyjską armią generał Aleksiej Nikołajewicz Kuropatkin zmuszony był to przyznać. Teatr działań wojennych znajdował się daleko od centralnej Rosji. Duża odległość komplikowała transport wojsk i amunicji. Zwrócono uwagę także na to, że tylko 45 lat minęło od przyłączenia Kraju Nadmorskiego do Rosji, a Daleki Wschód nie był jeszcze dostatecznie zintegrowany w geograficznej świadomości Rosjan. Zatem wojna z Japonią nie była postrzegana w Rosji jako narodowa⁸⁸.

Tymczasem prowadzenie wojny przez Japonię, zwłaszcza długofalowej, wiązało się z wydatkami stanowiącymi nadzwyczajne brzemie dla gospodarki japońskiej. Pod broń powołano prawie jeden milion osiemset pięćdziesiąt tysięcy żołnierzy. Pomimo spektakularnych sukcesów w wojnie z Rosją koszty ludzkie były duże – 135 tys. zabitych i ponad pół miliona rannych⁸⁹. Japoński rząd już od lipca 1904 r. zaczął szukać pośredników wśród państw europejskich do rozmów pokojowych z Rosją. Jednak dopiero upadek Port Arthura w styczniu 1905 r. w znacznym stopniu zaczął sprzyjać urzeczywistnieniu rozmów pokojowych. Stany Zjednoczone popierały w tym czasie Japonię i wystąpiły jako pośrednik w sprawie zakończenia wojny. Prezydent Teodor Roosevelt 14 stycznia i 11 lutego 1905 r., za pośrednictwem Francji, przekazał Rosji życzenie o zawarciu pokoju z Japonią. Jednak Rosja nie była wówczas skłonna na jego zawarcie. Dla wielkiego mocarstwa, jakim była Rosja, było to „nieznośną obrazą” i „wielkim poniżeniem” jej godności zawierać pokój z bardziej niż drugorzędnym państwem żółtej rasy. Według cara Mikołaja II oznaczało to utratę twarzy, zatem pokojowe rozmowy były zbyt trudnym wyborem. Jednak w rezultacie zwycięstwa japońskiej armii w marcu 1905 r. w bitwie mukdeńskiej, w której uczestniczyło ponad 600 tys.

---

⁸⁷ Ю.Д. Михайлов, *Война длиною в целый век: лубок, литография, карикатура*, [w:] ред. idem, *Япония и Россия. Национальная идентичность сквозь призму образов*, Санкт-Петербург 2014, s. 42–43.

⁸⁸ Idem, *Образы Японии и России во второй половине XIX в. – начале XX в...*, op. cit., s. 124–130.

⁸⁹ P. Szlanta, *Narodziny mocarstwa na Dalekim Wschodzie Japonia w latach 1868–1910...*, op. cit., s. 157.

ludzi, a która była największą bitwą wojsk lądowych w rosyjsko-japońskiej wojnie, car Mikołaj II był zmuszony zmienić swoje bezkompromisowe stanowisko⁹⁰. W tym miejscu należy podkreślić, że rosyjski rząd znalazł się w trudnym i skomplikowanym położeniu, ponieważ poza prowadzeniem wojny przeciwko Japonii, rząd musiał dławić wewnętrzne zamieszki związane z pierwszą rosyjską rewolucją. Rewolucyjne nastroje przenikały do armii i marynarki. Kontynuowanie wojny było niebezpieczne, zwłaszcza gdyby Japończycy uderzyli na Władywostok⁹¹. Także rewolucja stała się istotnym elementem zmuszającym rząd carski do przyjęcia propozycji amerykańskiego prezydenta Roosevelta o zapoczątkowaniu pokojowych rozmów⁹². Z drugiej strony Japonia zaczęła tracić zdolność bojową, czego przyczyną było praktyczne kończenie się amunicji i innych, nieodzownych do prowadzenia działań bojowych produkcji wojennego przeznaczenia. Prowadzona wojna mocno zaznaczyła się na materialnym położeniu narodu japońskiego, co wiązało się z nasileniem nastrojów antywojennych.

W tym czasie większość narodu amerykańskiego była nastawiona projapońsko ze względu na prowadzenie przez Rosję polityki terytorialnej ekspansji i prześladowania Żydów. Stany Zjednoczone były neutralną stroną w konflikcie⁹³.

Należy jednak podkreślić, że Stany Zjednoczone nie były zainteresowane w nadmiernym wzmocnieniu się Japonii. Na początku wojny, w marcu 1904 r., Roosevelt otwarcie powiedział ambasadorowi niemieckiemu, że interesy Stanów Zjednoczonych wymagają, by wojna między Rosją i Japonią trwała jak najdłużej. Będzie dobrze, gdy „oba mocarstwa możliwie jak najbardziej wyczerpią się wzajemnie i także po zawarciu pokoju nie zabraknie im spornych obszarów geograficznych, tak aby w rozgraniczeniu sfer interesów dochodziło między nimi do spięć jak przed wojną. Utrzyma to je w stanie pogotowia wo-

⁹⁰ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения - к мирным...*, op. cit., s. 151.

⁹¹ А.А. Громыко, I.N. Зиёмсков, W.A. Зорин, W.S. Сиёмонов, S.D. Сказин, W.M. Чхостов (red.), *История дипломатии 1871-1914*, t. II, op. cit., s. 574.

⁹² Ю.С. Пестушко, Я.А. Шулатов, *Русско-японские отношения в 1905-1915 гг.*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 220.

⁹³ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения - к мирным...*, op. cit., s. 152.

jennego i zmniejszy ich apetyty w innych rejonach. Wówczas Japonia nie będzie zagrażać Niemcom w Ciaczou, a Ameryce na Filipinach⁹⁴.

Roosevelt uważał także, że dopóki Japonii zależy na Korei, Mandżurii i w ogóle na Chinach, Rosja będzie jej „naturalnym wrogiem”. Natomiast jeśli utraci wpływy na kontynencie azjatyckim, wówczas połączy się z Rosją i zwróci się przeciwko amerykańskim, holenderskim i angielskim posiadłościom na Oceanie Spokojnym. W związku z tym Roosevelt nie widział powodu, dla którego miałby hamować zaborcze plany japońskie wobec Rosji⁹⁵.

Car Mikołaj II niechętnie zgodził się na rozmowy pokojowe. 25 maja (7 czerwca) 1905 r. na spotkaniu z amerykańskim wysłannikiem Georgem Mayerem przyjął pośrednictwo prezydenta Teodora Roosevelta. Następnego dnia, 26 maja (8 czerwca), wydano oficjalne oświadczenie, że Rosja zgodziła się na rozmowy w Ameryce⁹⁶. Natomiast w dniu 10 czerwca został oficjalnie wydany komunikat w Waszyngtonie o zgodzie rozpoczęcia pokojowych rozmów między Japonią i Rosją. Przed obu stronami było mnóstwo nierozwiązanych problemów, wśród których najważniejszym był wybór miejsca prowadzenia pokojowych rozmów. Ostatecznie miejscem ich prowadzenia został wybrany Portsmouth w stanie New Hampshire, który w tym czasie był znany jako letni kurort. Japonia i Rosja zgodziły się z amerykańską propozycją⁹⁷.

Na rozmowach pokojowych stronę japońską reprezentował minister spraw zagranicznych Komura Jutarō. Jego prawą ręką w rozmowach był Takahira Kogoro (高平 小五郎). Ze strony Rosji w charakterze pełnomocnych przedstawicieli był minister finansów Siergiej Juliewicz Witte i ambasador w USA Roman Romanowicz Rozen⁹⁸.

Japońskie propozycje związane z warunkami pokojowymi zostały zatwierdzone przez rząd 30 czerwca 1905 r. Były one podzielone na trzy grupy: żądania bezwarunkowe, ważne żądania i żądania życzenia. Do

⁹⁴ A.A. Gromyko, I.N. Ziemskow, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.M. Chwostow (red.), *Historia dyplomacji 1871–1914*, t. II, op. cit., s. 575–576.

⁹⁵ Ibidem, s. 577.

⁹⁶ И.В. Лукьянов, *Россия и Япония в конце XIX–начале XX в.: война...*, op. cit., s. 181.

⁹⁷ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения – к мирным...*, op. cit., s. 152.

⁹⁸ Ibidem, s. 157.

żądań bezwarunkowych zaliczono: uznanie wyłącznych praw Japonii do Korei; wyprowadzenie wojsk obu stron z Mandżurii; przekazanie Japonii rosyjskich praw dzierżawnych do Półwyspu Liaotung, a także ustąpienie kolei żelaznej między Harbinem i Ljuszunem (Port-Arthurem). Do ważnych żądań zaliczono: wypłatę Japonii kontrybucji (zwrot wojennych wydatków Japonii), przekazanie Japonii rosyjskich statków wojennych, stojących na kotwicy w neutralnych portach; ustąpienie Wyspy Sachalin; udzielenie praw prowadzenia przemysłu rybnego wzdłuż Kraju Nadmorskiego Rosji. Ostatnia grupa żądań obejmowała: ograniczenie wojenno-morskich sił zbrojnych Rosji we Wschodniej Azji; rozbrojenie wojennej bazy we Władywostoku i przekształcenie wojennego portu w port handlowy⁹⁹. Toczące się rozmowy pokojowe mogły zostać przerwane przez sztywne stanowisko Komury, uporczywie domagającego się terytorialnych ustępstw i wypłaty kontrybucji. Ostatecznie rząd japoński odstąpił od żądań zapłaty kontrybucji, ponieważ w tej kwestii Rosja reprezentowała twarde stanowisko nieprzyjmowania tego żądania oraz otwarcie oświadczyła o gotowości kontynuowania wojny. Car Mikołaj II podkreślił: „Ani piędzi ziemi, ani rubla zapłaty wojennych kosztów”. Los Sachalinu i zapłaty kontrybucji rozstrzygnęły się w rozmowach między Mikołajem II i Georgem Majorem. Car miał przewagę dzięki wcześniejszej znajomości treści zdań prezydenta Roosevelta, sformułowanych w zasadzie dzięki pomocy Wilhelma II, w których nalegał na wymianę północnego Sachalinu na pieniądze. Mikołaj II 10 (23) sierpnia odrzucił ten warunek, obiecując tylko szczerze zapłacić wszystkie wydatki za wziętych do niewoli i przekazać Japonii południową część Sachalinu, której on nie uznawał jako rdzennego terytorium rosyjskiego¹⁰⁰. Japoński rząd w nocy 14 (27) sierpnia zdecydował o przyjęciu rosyjskich warunków, a car Mikołaj II w nocy z 15 (28) na 16 (29) sierpnia wydał polecenie zakończenia rozmów następnego dnia¹⁰¹.

Tym samym, ostatecznie doszło do kompromisu w dwóch spornych kwestiach. Rosja zgodziła się na przekazanie Japonii Południowego Sachalinu w zamian za odstąpienie Japonii od żądania zapłaty kontrybucji.

⁹⁹ Ibidem, s. 158–159.

¹⁰⁰ И.В. Лукоянов, *Россия и Япония в конце XIX–начале XX в.: война и мир...*, op. cit., s. 183–184.

¹⁰¹ Ibidem.

5 września 1905 r. Komura i Witte podpisali traktat pokojowy. W traktacie pojawiły się następujące rozstrzygnięcia:

- uznanie w Korei głównych interesów Japonii w obszarach politycznym, wojskowym i ekonomicznym, a także jej prawa do podejmowania w Korei środków kierowania, protekcjonizmu i kontroli;
- jednoczesne wyprowadzenie japońskich i rosyjskich wojsk z Mandżurii, a także przekazanie tego terytorium pod zarząd Chin;
- ustąpienie Japonii, za zgodą chińskiego rządu, praw do dzierżawy Półwyspu Liaotung, a także kolei żelaznej między Changchunem i Port Arthurem ze wszelkimi prawami, przywilejami i majątkiem;
- przekazanie we władanie Japonii południowej części Wyspy Sachalin, na południe od pięćdziesiątego równoleżnika szerokości północnej;
- udzielenie Japonii praw rybołówczych wzdłuż brzegów rosyjskiego Dalekiego Wschodu¹⁰².

Car Mikołaj II i cesarz Meiji ratyfikowali traktat pokojowy 1 października 1905 r. W latach 1905–1908 zostało także zawartych kilka porozumień, dotyczących rozgraniczenia linii kolejowych, przeprowadzenia granicy na Sachalinie¹⁰³.

Jednak podpisanie traktatu pokojowego nie zadowoliło społeczeństwa japońskiego, w którym rozbudzone zostały wcześniej niemożliwe do spełnienia oczekiwania. Szczególnie brak odszkodowania przyjęto z rozczarowaniem i oburzeniem. Kulminacją tego niezadowolenia miała miejsce w Tokio we wrześniu 1905 r., a następnie w innych rejonach kraju w postaci masowej fali gwałtownych antyrządowych zamieszek. Były to pierwsze w Japonii masowe demonstracje wywołane problemami polityki zagranicznej¹⁰⁴.

¹⁰² М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения – к мирным...*, op. cit., s. 160–161; zob. także: L. Frédéric, *Japan encyclopedia*, op. cit., s. 777; *Портсмутский Мирный Договор 1905 между Россией и Японией подписан 23 VIII (5 X) в Портсмуте*, [w:] *Дипломатический словарь в трех томах*, op. cit., s. 403.

¹⁰³ И.В. Лукоянов, *Россия и Япония в конце XIX–начале XX в.: война и мир...*, op. cit., s. 185. Szczegółowo o toczących się negocjacjach w sprawie traktatu pokojowego i samego traktatu zob. także: A.A. Gromyko, I.N. Zienskow, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, W.M. Chwostow (red.), *История дипломатии 1871–1914*, t. II, op. cit., s. 583–594.

¹⁰⁴ C. Totman, *История Японии...*, op. cit., s. 428.

Podsumowując, konferencja pokojowa w Portsmouth i jej wyniki oznaczały wyłonienie się Japonii jako wielkiego mocarstwa w tej części świata. Poza tym została zakończona totalna konfrontacja pomiędzy Rosją i Japonią. Dzięki traktatowi pokojowemu Japonia mogła znacząco zintensyfikować swą obecność na Półwyspie Koreańskim, czego wyrazem były umowy ze stroną koreańską w latach 1905 i 1907. Natomiast kolejna umowa z 1910 r. oznaczała aneksję Półwyspu Koreańskiego przez Japonię, co oznaczało dla Koreańczyków 35 lat japońskiej okupacji¹⁰⁵. Ze swej strony Japonia, umacniając swoje wpływy na Półwyspie Koreańskim oraz w Południowej Mandżurii, stawała się mocarstwem kontynentalnym, co podkreślił m.in. w marcu 1906 r. podpułkownik Tanaka Giichi (田中 義一) służący w sztabie Armii Mandżurskiej: „Teraz nasz kraj jest hegemonem na Wschodzie, wyszedł on ze statusu państwa wyspowego i stanął w rządzie mocarstw kontynentalnych”¹⁰⁶. W tym miejscu należy dodać, że w omawianym okresie Japonia zawarła m.in. drugą umowę sojuszniczą z Wlk. Brytanią w sierpniu 1905 r., japońsko-francuskie porozumienie w czerwcu 1907 r., a w listopadzie 1908 r. zostało zawarte porozumienie Root–Takahira, zgodnie z którym Stany Zjednoczone uznały wyłączne prawa Japonii w Korei, a Japonia w zamian jej milczące uznanie kontroli Stanów Zjednoczonych nad Hawajami i Filipinami¹⁰⁷.

W tym czasie pojawiały się japońskie pocztówki, na których wyśmiewano stronę rosyjską. Na przykład jedna z nich wyśmiewała Mikołaja II, przedstawionego jako uniżenie tańczącego przed hrabią Witte, z wdzięczności za traktat z Portsmouth, a tuż obok był narysowany stos czaszek pod tytułem „Rosyjska armia”¹⁰⁸. Poza tym japońskie karykatury postrzegały i poniżały Rosjan jako ludzi z niską moralnością – tchórzy, próżniaków, pijaków, łapówkarzy, awanturników, dezertersów, niedoceniających rozum, wykształcenie, odwagę i bystrość Japończy-

¹⁰⁵ Bliżej na temat okupacji japońskiej zob. J.P. Rurarz, *Historia Korei*, Warszawa 2005, s. 329–351.

¹⁰⁶ Куросава Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира: между дружбой и недоверием*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 198.

¹⁰⁷ М. Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения – к мирным...* op. cit., s. 163.

¹⁰⁸ Ю.Д. Михайлов, *Война длиною в целый век: лубок, литография, карикатура...*, op. cit., s. 49.

ków¹⁰⁹. Szczególnie wymownie mówi o wyższości Japonii karykatura pod tytułem „W końcu Rosja poddała się!”. Japonia na niej przedstawiona jest w postaci ogromnych rozmiarów zapaśnika sumo, pobłażliwie patrzącego z góry na dół na małą figurkę Mikołaja II zmuszonego uznać potęgę Japonii i poddać się. Przedstawione na tylnym planie Anglia i Ameryka obserwują tę scenę z poparciem (aprobatą) pod adresem Japonii¹¹⁰.

Od podpisania traktatu pokojowego w Portsmouth w 1905 r. do upadku dynastii Romanowów w 1917 r.

Po podpisaniu traktatu pokojowego nastąpiła między Rosją i Japonią polityka pojednania. Na początku 1906 r. obie strony wymieniły się przedstawicielami dyplomatycznymi. Do Tokio przybył tymczasowy pełnomocnik Grigorij Aleksandrowicz Kozakow, a w marcu zmienił go poseł Juriji Pietrowicz Bachmietiew. Natomiast do rosyjskiej stolicy na analogiczne stanowisko został wyznaczony Motono Ichirō (本野 一郎), który po przybyciu do Sankt Petersburga energicznie przystąpił do nawiązywania kontaktów z rosyjskim establishmentem. Ze spotkania z Siergiejewem Juliewiczem Witte, Władimirem Nikołajewiczem Lamsdorfem i carem Mikołajem II, Motono wyniósł mocne przekonanie, że rosyjskie kręgi polityczne nastawione są na powojenny rozwój dobrosąsiedzkich stosunków z Cesarstwem Japonii¹¹¹. W tajnym dokumencie sporządzonym przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Japonii w dniu 13 kwietnia 1906 r. znalazł się zapis o dążeniu do zbliżenia Japonii z Rosją: zgodnie „z prawdziwą zasadą dyplomacji w stosunku do Rosji”, „nasze mocarstwo jako kraj zwycięski, powinno w wyższym stopniu przejawiać tolerancję i skłonić Rosję do posuwania się dalej, zawiązania z nami przyjacielskich stosunków zapominając o byłej wrogości. Przestankami dla takiego stanowiska stały się m.in.: dążenie Anglii do osiągnięcia porozumienia z Rosją dotyczącego Azji Środkowej oraz nastawienie Ameryki i Anglii w stosunku do Rosji w wielu rzeczach odstawiając oznaki zmiękczenia”¹¹².

¹⁰⁹ Ibidem, s. 57.

¹¹⁰ Ibidem, s. 59–61.

¹¹¹ Ю.С. Пестушко, Я.А. Шулатов, *Русско-японские отношения в 1905–1915 гг...*, op. cit., s. 224.

¹¹² Куросава Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира...*, op. cit., s. 201–202.

Należy także podkreślić, że z końcem lutego - początkiem marca 1907 r. ogólny format ogólnopolitycznego porozumienia został uzgodniony. Rosja rezygnowała z konkurencji z Japonią na terytorium dwóch trzecich Mandżurii, ale domagała się wciągnięcia Mongolii Zewnętrznej do sfery swoich interesów w zamian za Koreę¹¹³.

W międzyczasie w maju 1906 r. na stanowisko ministra spraw zagranicznych został mianowany Aleksander Pietrowicz Izwolski. W służbowej notatce dla niego jako rosyjskiego wysłannika do Japonii, wyznaczono mu dyplomatyczny kurs oparty na „zgodzie i równości”. Minister Izwolskij był przekonany, że dla umocnienia gwarancji bezpieczeństwa Rosji było konieczne osiągnięcie porozumienia z wielkimi mocarstwami w szerokich granicach: od Dalekiego Wschodu do Europy. Jednym z najbardziej wyraźnych rezultatów, które przyniosło to stanowisko, było zawarcie 31 sierpnia 1907 r. angielsko-rosyjskiego porozumienia. Wcześniej w lutym 1907 r. minister Izwolskij w rozmowie z japońskim wysłannikiem Motono Ichirō (本野 一郎) wyraził życzenie Rosji podpisania porozumienia z Tokio¹¹⁴.

Z propozycją strony rosyjskiej zgodził się minister spraw zagranicznych Japonii Hayashi Tadasu (林 董), doradcy cesarza Itō Hirobumi i Yamagata Aritomo (山縣 有朋). O konieczności zawarcia proponowanego porozumienia wypowiedzieli się były premier Katsura Tarō i były minister spraw zagranicznych Komura Jutarō. Propozycję tę popierał również minister finansów Sakatani Yoshihirō (阪谷 芳郎), który był przekonany, że porozumienie Japonii z Rosją, a także z Francją stanie się „najlepszym środkiem, żeby pokazać, że Japonia nie ma żadnych agresywnych myśli”. Ponadto dodał, że „przywołana postawa jest najbardziej korzystna, żeby odpędzić świadomość podejrzliwości zarówno u rosyjskich, jak i japońskich wojskowych we wzajemnych stosunkach i w przyszłości wykluczyć działania podobne rywalizacji w rozszerzaniu zbrojeń”¹¹⁵. Zgoda obu stron doprowadziła do rozmów. Pomimo kontrowersji jaka pojawiła się w ich trakcie, dotyczącej kwestii mongolskiej podniesionej przez stronę rosyjską, w dniu 30 lipca 1907 r. w Petersburgu zostało zawarte pierwsze

¹¹³ Ю.С. Пестушко, Я.А. Шулатов, *Русско-японские отношения в 1905-1915 гг...*, op. cit., s. 227.

¹¹⁴ К. Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира...*, op. cit., s. 202-203.

¹¹⁵ Ibidem.

rosyjsko-japońskie porozumienie ogólnopolityczne¹¹⁶. W tym miejscu należy podkreślić, że określoną rolę w osiągnięciu tego porozumienia odegrało tu pośrednictwo dwóch mocarstw: Anglii i Francji. Na porozumienie składały się jawna i tajna część. W jawnej części obie strony zobowiązały się wzajemnie szanować terytorialną jednolitość i wszystkie prawa, wypływające z istniejących między nimi umów. Obwieszczono (proklamowano) także, że Japonia i Rosja uznają niezależność (niepodległość) i jednolitość Chin oraz zasadę „równych możliwości” w odniesieniu do handlu i przemysłu wszystkich krajów w tym państwie¹¹⁷. Natomiast w tajnej części porozumienia został zapisany rozdział Północno-Wschodnie Chiny (Mandżuria), w którym ustalono „specjalne strefy interesów” i ustanowiona została demarkacyjna linia pomiędzy nimi. Północna strefa przypadła Rosji, natomiast południowa Japonii. Ponadto Japonia zobowiązała się nie domagać się kolejowych i telegraficznych koncesji w sferze rosyjskiej, a Rosja w japońskiej. Kolejna część tajnej umowy dotyczyła Korei. Rosja uznawała w niej wszystkie umowy i porozumienia zawarte między Japonią a Koreą i zobowiązała się nie czynić przeszkód w rozwoju japońsko-koreańskich stosunków. Ze swej strony Japonia uznawała obecność „specjalnych interesów” Rosji w Mongolii Zewnętrznej i zobowiązała się „powstrzymać od wszelkiego mieszania się zdolnego przynieść uszczerbek tym interesom¹¹⁸. Potem w lipcu tego roku zostały podpisane japońsko-rosyjska umowa o handlu i żegludze morskiej oraz konwencja o rybołówstwie. Ich podpisanie natychmiast pociągnęło za sobą złagodzenie stosunków pomiędzy obu państwami¹¹⁹. Umożliwiło ono podniesienie w obu krajach misji dyplomatycznych do rangi ambasad, co stało się w marcu 1908 r. Tym samym Motono został podniesiony do rangi ambasadora¹²⁰.

¹¹⁶ *Соглашение 1907 по общеполит. вопросам подписано 17(30). VII в Петербург, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, Дипломатический словарь в трех томах, том II: К-Р, Москва 1985, s. 496.*

¹¹⁷ *Ibidem.*

¹¹⁸ *Ibidem.*

¹¹⁹ Куросава Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира...*, *op. cit.*, s. 203.

¹²⁰ Пестушко Ю.С., Шулатов Я.А., *Русско-японские отношения в 1905-1915 гг...*, *op. cit.*, s. 228.

W ówczesnych dynamicznie rozwijających się stosunkach międzynarodowych pierwsze porozumienie z lipca 1907 r. okazało się niewystarczające. W związku z tym minister Izwolskij w styczniu 1910 r. postarał się wysondować opinię japońskiego rządu odnośnie do zawarcia nowego porozumienia. Gabinet Katsury pozytywnie zareagował na przedsięwzięcie z rosyjskiej strony, co znalazło swoje odzwierciedlenie w apelach skierowanych do rosyjskiego ambasadora Mikołaja Andriejewicza Malewskiego-Malewicza. Były to słowa japońskiego ambasadora w Rosji Motono Ichirō znajdującego się w tym momencie w ojczyźnie. „Porozumienie z 1907 r. było całkowicie pasywne. W przeciwieństwie od niego, nowe porozumienie powinno mieć aktywny charakter”¹²¹. W rezultacie 4 lipca 1910 r. zostało podpisane drugie japońsko-rosyjskie porozumienie w Sankt-Petersburgu, które składało się również z części jawnej i tajnej. Niewątpliwie ważnym impulsem do jego podpisania było wysunięcie przez sekretarza stanu Stanów Zjednoczonych Philandera Chase Knoxa, planu skierowanego przeciwko Rosji i Japonii o „handlowej neutralizacji” dróg kolejowych w północno-wschodnich Chinach. Porozumienie zawierało obowiązek wzajemnego okazania przez obie strony działań w rozwoju kolei żelaznych. Przewidywało także prowadzenie konsultacji o środkach utrzymywania *status quo* w północno-wschodnich Chinach. Natomiast w tajnej części porozumienia obie strony zobowiązały się wzajemnie nie naruszać „specjalnych interesów” w sferach ustanowionych przez tajną część pierwszego porozumienia z 1907 r., nie przeciwdziałać „dalszemu umacnianiu i rozwojowi specjalnych interesów drugiej strony w granicach wyżej wskazanych sfer” oraz powstrzymać się od politycznej aktywności w sferze „specjalnych interesów” drugiej strony w północno-wschodnich Chinach¹²². Dzięki drugiemu porozumieniu japońsko-rosyjskie współdziałanie jeszcze bardziej się wzmocniło. Konkludując, porozumienie to czyniło rosyjsko-japońską współpracę aktywną. Obie strony zobowiązały się przyjmować wspólne

¹²¹ Куросава Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира...*, op. cit., s. 206.

¹²² *Соглашение 1910 подписано 21 VI (4 VII) в Петербург*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, том II: К-Р, Москва 1985, s. 496-497.

środki przeciwko trzecim państwom, przechodząc od jedności interesów do jedności działań¹²³.

W kolejnym 1911 r., o czym należy wspomnieć, doszło do wybuchu 10 października rewolucji xinhajskiej (rewolucja Xinhai – chiń. 辛亥革命; pinyin *Xīnhài Géming*). W tym czasie Japonia zajmowała się realizacją ustaleń umów portsmouthskiego i pekińskiego. Oprócz tego, za pośrednictwem zawarcia drugiego porozumienia z Rosją, strona japońska praktycznie wzięła w swoje ręce proces przekształcenia południowej Mandżurii w sferę swojego wpływu. W trakcie rewolucji xinhajskiej japoński gabinet Saionji Kinmochi (西園寺公望) przyjął decyzję o „gotowości utrzymania Mandżurii na wieczne czasy”¹²⁴.

W omawianym czasie rozpoczęła się japońska krytyka angielsko-japońskiego sojuszu. Na przykład w lipcu 1911 r. stwierdzono: „Obecny angielsko-japoński sojusz, można powiedzieć, przedstawia sobą tylko skorupę. Chociaż powierzchowność jego pozostawała dalej, ale duch jego szybko uleciał”. W przeciwieństwie do niego pojawiały się w 1912 r. odmienne głosy dotyczące nieodzowności japońsko-rosyjskiego sojuszu: „Sojusz z Rosją – dla jego zawarcia nasz kraj powinien użyć wszystkich sił rządu i narodu”¹²⁵. Potwierdzeniem były oświadczenia o umacniających się rosyjsko-japońskich stosunkach, które były czynione na oficjalnym rządowym poziomie. Ówczesny minister spraw zagranicznych Uchida Kōsai (内田康哉) wystąpił w japońskim parlamencie 11 stycznia 1912 r. Podczas wystąpienia podkreślił pomyślny stan rosyjsko-japońskich stosunków, podkreślając, że rządy trzymają się porozumień z lat 1907 i 1910, a ostateczna likwidacja szeregu wzajemnych pretensji usunęła ze stosunków między obu państwami wszystkie kwestie, niosące ze sobą trudności¹²⁶.

Rosyjsko-japońskie rozmowy rozpoczęły się w styczniu 1912 r., a 8 lipca zostało podpisane trzecie porozumienie japońsko-rosyjskie

---

¹²³ Ю.С. Пестушко, Я.А. Шулатов, *Русско-японские отношения в 1905–1915 гг...*, op. cit., s. 231.

¹²⁴ Куросава Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира...*, op. cit., s. 207–208.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ю.С. Пестушко, Я.А. Шулатов, *Русско-японские отношения в 1905–1915 гг...*, op. cit., s. 235.

(konwencja) w Sankt-Petersburgu. Zgodnie z porozumieniem (konwencją) linia demarkacyjna w północno-wschodnich Chinach, ustanowiona zgodnie z porozumieniem 1907 r., przedłużała się do skrajnego punktu granicy Wewnętrznej i Zewnętrznej Mongolii. Wewnętrzna Mongolia została podzielona na sfery „specjalnych interesów” japońską (wschodnią) i rosyjską (zachodnią). Znowu, jak w porozumieniach z lat 1907 i 1910, powtórzył się obowiązek każdego państwa „przyznawać i nie naruszać specjalnych interesów” drugiej strony we właściwej strefie¹²⁷. To trzecie porozumienie dalej wzmacniało stosunki z Rosją. Do początku pierwszej wojny światowej rosyjsko-japońskie partnerstwo faktycznie osiągnęło poziom stosunków sojuszniczych, przekształcając się w poważny czynnik na arenie międzynarodowej¹²⁸.

Tymczasem osłabienie władzy centralnego rządu Chin znacznie zaktywizowało ekspansjonistyczne tendencje w polityce imperialistycznych mocarstw. Stworzenie angielsko-francusko-niemiecko-amerykańskiego konsorcjum zagrażało interesom tak carskiej Rosji, jak i Japonii. Również istniejące zamieszanie w Chinach w 1911 r. wykorzystali Mongołowie z Mongolii Zewnętrznej, zrzucając 220-letni ucisk dynastii Qing i oficjalnie ogłosili swą niezależność państwową, powołując do życia Chanat Mongolii, będący monarchią teokratyczną. Dążenia Mongolii do uzyskania niepodległości zostały poparte przez Rosję, czego wyrazem było podpisanie 3 listopada 1912 r. traktatu rosyjsko-mongolskiego uznającego autonomię Mongolii¹²⁹.

W dniu 28 lipca 1914 r. doszło do wybuchu I wojny światowej. 9 stycznia 1915 r. ambasadorowie rosyjski i francuski w Anglii złożyli wizytę ministrowi spraw zagranicznych Wlk. Brytanii sir Edwardowi Greyowi i bez ogródek zaproponowali mu stworzenie „wiecznego sojuszu Japonii, Anglii, Francji i Rosji” lub przyłączenie Japonii do londyńskiej dekla-

---

¹²⁷ Конвенция 1912 (секретная) подписана 25VI (8 VII) в Петербург в развитие соглашений 1907 и 1910, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. II: К-Р, Москва 1985, s. 497.

¹²⁸ Ю.С. Пестушко, Я.А. Шулатов, *Русско-японские отношения в 1905-1915 гг...*, op. cit., s. 237.

¹²⁹ R. Jakimowicz, *System polityczny Republiki Mongolii w latach 1991-2018*, [w:] red. J. Kornaś, Ł. Danel, R. Lisiakiewicz, *Dylematy rozwoju systemów politycznych Europy i Azji*, Toruń 2020, s. 394.

racji z września 1914 r., w której Francja, Anglia i Rosja zobowiązały się nie zawierać separatystycznego pokoju z Niemcami. W końcowym rezultacie nie powstał sojusz czterech mocarstw. Niemniej jednak Yamagata uważał sojusz z Rosją za nieodzowny dlatego, że z wyprzedzeniem ostrzeże jej połączenie z Niemcami. Razem z genro Inoue, Matsukata Masayoshi (松方正義) i Oyama Iwao (大山巖) stworzyli „Koncepcję sojuszu Japonii z Rosją” i 21 lutego 1915 r. skierowali ją do premiera Ōkumy Shigenobu (大隈重信), ale minister spraw zagranicznych Katō Takaaki (加藤高明) znowu zignorował to przedsięwzięcie Yamagaty i jego towarzyszy, uważając, że oni „zbyt mocno rozcieńczają whisky z wodą”¹³⁰.

Tanaka Giniichi, mianowany w październiku tego roku na stanowisko zastępcy szefa sztabu generalnego, także podkreślał: „Konieczne jest przyśpieszenie zawarcia sojuszu z Rosją”. 10 lipca 2015 r. Yamagata poprowadził spotkanie z premierem Ōkumą i ministrem spraw zagranicznych Katō, na którym po raz trzeci wezwał do zawarcia porozumienia sojuszniczego z Rosją. Yamagata podkreślał w rozmowie, że sojusz z Rosją i Anglią uczyni z Japonii „łączące ogniwo”, co pomoże w zmniejszeniu angielsko-rosyjskich sprzeczności, a także oznaczało to będzie pożytek i równowartość sojuszków z obu krajami¹³¹. Jednak nie udało się ponownie przekonać gabinetu Ōkumy.

Tymczasem doszło do zmiany w poglądach japońskich i angielskich kręgów dyplomatycznych, co doprowadziło w październiku 1915 r. do urzeczywistnienia przyłączenia się Japonii do wspomnianej Londyńskiej Deklaracji, co było istotnym elementem dla procesu w kwestii zawarcia japońsko-rosyjskiego sojuszu. Następnym istotnym wydarzeniem w ramach tego procesu była wizyta w Japonii w dniu 2 stycznia 1916 r., wielkiego księcia Gieorgija Michajłowicza w charakterze przedstawiciela cara Mikołaja II. Księżciu towarzyszył szef dalekowschodniego oddziału Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji Grigorij Aleksandrowicz Kozakow w imieniu ministra spraw zagranicznych Siergieja Dmitriewicza Sazonowa. Szefem komitetu przyjmującego gości był Terauchi Masatake (寺内正毅). Wizyta okazała się owocna. 14 lutego 1916 r. na naradzie gabinet Ōkumy określił rządowy kurs, a na drugi dzień, 15 lutego, zosta-

¹³⁰ Куросава Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира...*, op. cit., s. 210–211.

¹³¹ Ibidem.

ła przekazana dyrektywa w sprawie projektu porozumienia japońskiemu posłowi w Rosji Motono Ichirō (本野 一郎), co oznaczało rozpoczęcie dwustronnych rozmów¹³². 3 lipca (20 czerwca) 1916 r. w Piotrogradzie zostało zawarte czwarte japońsko-rosyjskie porozumienie (japońsko-rosyjski układ sojuszniczy) w Piotrogradzie na okres pięciu lat. Ono również składało się z jawnej, jak i tajnej części. Porozumienie to okazało się ostatnim traktatem carskiej Rosji z Japonią. Zgodnie z nim rządy obu państw brały na siebie zobowiązanie nieuczestniczenia w jakichkolwiek politycznych sojuszach, skierowanych przeciwko jednej ze stron, a także wspólnego omawiania środków, które będą uważane za konieczne do przyjęcia, w przypadku zagrożenia ich terytorialnym prawom lub „specjalnym interesom” na Dalekim Wschodzie. Natomiast w tajnych artykułach porozumienia potwierdzała się skuteczność trzech poprzednich tajnych rosyjsko-japońskich porozumień z lat 1907, 1910 i 1912. Strony uznały za konieczne nie dopuścić do ustanowienia w Chinach politycznej supremacji trzeciego mocarstwa, wrogiego Rosji lub Japonii i zgodzili się co do wspólnych środków, których podjęcie będzie nieodzowne, kiedy tego będzie wymagała sytuacja. W przypadku, jeśli z powodu wspólnie przyjętych środków jedna ze stron okazałaby się wciągnięta do wojny z trzecim mocarstwem, druga strona była zobowiązana po pierwsze zgodnie z potrzebą sojusznika przyjść mu z pomocą i nie zawierać pokoju z wrogim mocarstwem bez wzajemnej zgody. Warunki pomocy określało się wspólnie. Zbrojna pomoc udzielana była pod warunkiem, że ze strony sojuszników (Francja – dla Rosji, Wielka Brytania - dla Japonii) zostanie okazane (uruchomione) działanie pomocy, odpowiednie do powagi zagrażającego konfliktu¹³³. Podsumowując japońsko-rosyjskie stosunki w warunkach I wojny światowej w istocie obrały status sojuszniczych. Oba państwa znalazły się w jednej koalicji. Trzeba dodać, że zawarcie czwartego porozumienia japońsko-rosyjskiego kolejny raz zmniejszyło znaczenie i rolę sojuszu z Anglią. Poza tym głównym celem porozumienia było zabezpieczenie obrony interesów obu państw w Azji Wschodniej od Stanów Zjednoczonych¹³⁴.

¹³² Ibidem, s. 213.

¹³³ *Договор 1916 подписан 20 VI (3 VII) в Петрограде*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, t. II: К-Р, Москва 1985, s. 497.

¹³⁴ Ю.С. Пестушко, Я.А. Шулатов, *Русско-японские отношения в 1905-1915 гг...*, op. cit., s. 244.

Z powyższego punktu widzenia, rosyjsko-japońska umowa sojusznicza miała wielkie znaczenie zarówno dla Japonii, jak i Rosji. Wraz z jej podpisaniem Tokio wyraźnie wzmocniło swoją pozycję w Południowej Mandżurii i wschodniej części Mongolii Wewnętrznej w przeciwieństwie do interesów Londynu i Waszyngtonu. Rosja uzyskała (otrzymała) dodatkowe gwarancje bezpieczeństwa dla swoich dalekowschodnich posiadłości, a także możliwość przeciwstawiania się niemieckim intrygom i angielsko-amerykańskiej konkurencji w Chinach¹³⁵.

W tym miejscu należy dodać, że Japonia, która w I wojnie światowej opowiedziała się po stronie aliantów, wypowiedziała wojnę Niemcom i zaatakowała ich posiadłości w Szantungu w Chinach i na wyspach Oceanu Spokojnego – Mariany, Karoliny i Wyspy Marshalla. Próbowwała także poszerzyć swoje wpływy w Chinach, choć mocarstwa zachodnie powstrzymywały jej aktywność w tamtym regionie. Od tej pory Chińczycy zaczęli postrzegać Japonię, a nie jak do tej pory Zachód, jako swe główne zagrożenie¹³⁶.

Kiedy alianci byli zajęci wojną w Europie, Japończycy wykorzystali okazję do umocnienia się w Chinach o czym świadczyło tzw. 21 żądań z 1915 r. przesłanych władzom chińskim. Japonia chciała osiągnąć skuteczną kontrolę nad Chinami pogrążonymi w chaosie po rewolucji w 1911 r. Celem japońskich doradców było przeniknięcie do struktur chińskiej administracji. W wyniku realizacji części żądań, w chińskiej opinii publicznej pojawiły się nastroje antyjapońskie. Równoległe Stany Zjednoczone zaczęły postrzegać Japonię jako poważnego rywala o wpływy w Chinach i po raz pierwszy uznały ją za wroga, co przyczyniło się w konsekwencji do późniejszego poparcia przez nie chińskiego nacjonalizmu i Guomintangu (Partii Narodowej) Chiang Kai-sheka¹³⁷.

Należy również dodać, że traktat pokojowy z Wersalu potwierdził japońską kontrolę nad Szantungiem oraz wyspami Oceanu Spokojnego, które wcześniej należały do Niemiec. Japonia otrzymała też miejsce w Radzie Ligi Narodów¹³⁸.

---

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ C. Andressen, *Krótką historii Japonii. Od samurajów do SONY...*, op. cit., s. 85–86.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

Po rewolucji lutowej i październikowej w Rosji do zawarcia paktu o neutralności w kwietniu 1941 r.

W zasadzie czwarte porozumienie rosyjsko-japońskie nie zostało wykorzystane. Zaledwie za kilka miesięcy po jego podpisaniu, w Rosji została obalona monarchia przez demokratyczną rewolucję lutową w 1917 r. Ówczesny rząd rosyjski wziął na siebie wszystkie poprzednie zobowiązania rządu carskiego, w tej liczbie i zagraniczne pożyczki. Jednak, po październikowym przewrocie bolszewickim w 1917 roku w Piotrogradzie, bolszewicy odrzucili kontynuowanie poprzedniej polityki zagranicznej. Rząd Włodzimierza Iljicza Lenina uznały Niemcy, ale państwa Ententy nie uznały nowej władzy. W lutym 1918 r. rząd bolszewicki odmówił uznania zobowiązań poprzednich rządów, dlatego większa część dyplomatów wiodących krajów, wliczając także ambasadora Japonii po jakimś czasie wyjechała z Rosji. Natomiast w marcu tego roku Rosja podpisała separatystyczny brzesko-litewski traktat pokojowy z Niemcami, co postawiło w złożonej sytuacji państwa ententy na zachodnim froncie¹³⁹.

Władza bolszewików spotkała się ze sprzeciwem zarówno w swoim kraju, jak i na arenie międzynarodowej, a walka o władzę przekształciła się w zbrojną konfrontację. W rezultacie w 1918 r. rozpoczęła się wojna domowa. Miała ona złożony charakter, ponieważ towarzyszyła jej zbrojna interwencja krajów Ententy. Wiodącą rolę w interwencji na Dalekim Wschodzie odegrały japońskie siły zbrojne. Ich interwencja została nazwana syberyjską ekspedycją¹⁴⁰.

W trudnej sytuacji znalazła się japońska diaspora w Rosji. Jej kształtowanie się w tym państwie rozpoczęło się jeszcze w połowie lat 70. XIX w. Według statystyki, w czerwcu 1917 r., jej liczba wynosiła 5891 osób. Po rewolucji październikowej jej liczba zaczęła się zmniejszać, by w trakcie interwencji japońskiej ponownie wzrosnąć (1919 r. – 8295 osób; 1922 r. – 11 102 osoby), a w 1925 r. ogólna liczba Japończyków,

¹³⁹ В.Г. Дацышен, С.В. Гришаев, *Участие Японии в интервенции на востоке России (1916–1922 гг.)*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 282–283.

¹⁴⁰ Хара Тэруюки, *Первая мировая война, революция и интервенция, взгляд с позиции японской диаспоры в России*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 253.

także wliczając europejską część Związku Radzieckiego, wynosiła 985 osób¹⁴¹. Należy także dodać, że w omawianym okresie na terenie Rosji, wśród japońskiej diaspory działali japońscy przedsiębiorcy¹⁴².

Zanim jednak doszło do interwencji japońskiej, wśród polityków japońskich zdania były podzielone. Na przykład, po powrocie w marcu 1918 r. do Japonii ambasador Uchida Kōsai (内田 康哉) mówił o bezsensie wysyłania wojsk do walki z bolszewizmem. Tego samego zdania był feldmarszałek Yamagata Aritomo, który oświadczył w parlamencie, że „Rząd Japonii nigdy ani nie radził, ani nie proponował jakiemuś krajowi urzeczywistniać akcji wojskowej na Syberii... wszyscy mamy głębokie i ciepłe sympatie do kraju narodu rosyjskiego, z którym chcemy kontynuować i rozwijać serdeczną przyjaźń”. Jednak politycy, tacy jak Gotō Shinpei (後藤 新平) opowiadali się za interwencją, będąc zainteresowanymi w zachowaniu władzy, którą zaczęli się naprawiać i podtrzymywać przede wszystkim przez ustanowienie gospodarczej współpracy z Japonią¹⁴³.

Wkrótce po zawarciu pokoju brzesko-litewskiego nastąpiła interwencja wojsk sojusznicych w Rosji. Wojska brytyjskie miały działać na północy w Murmańsku i Archangielsku oraz na Zakaukaziu. Wojska francuskie na południu Ukrainy, a amerykańskie i japońskie wojska na Dalekim Wschodzie¹⁴⁴.

5 kwietnia 1918 r. doszło do desantu wojsk japońskich we Władywostoku. Zgodnie z planem wojska japońskie miały okupować podstawowe centra rosyjskiego Dalekiego Wschodu, tj. Władywostok, Chabarowsk, Błagowieszczeńsk, a także wziąć pod kontrolę strategicznie ważny rosyjski obiekt w Mandżurii jakim była Chińsko-Wschodnia Linia Kolejowa, która była wówczas częścią linii transsyberyjskiej¹⁴⁵.

Z końcem 1918 r. liczebność japońskich sił zbrojnych w Rosji przekroczyła 70 tys. osób. W tym samym roku region na wschód od Jeziora Bajkał został zajęty przez japońską armię, który faktycznie był terenem

¹⁴¹ Ibidem, s. 254–255.

¹⁴² Szczegółowo na temat działalności większych i średnich przedsiębiorców japońskich na terenie Rosji zob. *ibidem*, s. 258–278.

¹⁴³ В.Г. Дацышен, С.В. Гришаев, *Участие Японии в интервенции на востоке...*, *op. cit.*, s. 283.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 284.

¹⁴⁵ Ibidem.

działań wojennych, utrzymywanych tylko przez japońskie siły zbrojne, chociaż w poszczególnych miejscach współdziałano z uczestniczącymi we wspólnej interwencji Stanami Zjednoczonymi, Anglią, a także innymi państwami ententy. Wiosną 1920 r., japońskie wojska, skróciwszy linię frontu pozostały w Rosji w charakterze jedynej armii interwencyjnej. Ponadto rozpoczynając od lata tego roku japońskie wojska okupowały północny Sachalin, gdzie pełnia władzy znajdowała się w rękach administracji wojskowej¹⁴⁶.

Należy również podkreślić, że z końcem 1918 roku japońska armia współdziałała z Białymi, nasilając represje w stosunku do bolszewików i ich sympatyków. Represje te były szczególnie ostre w obwodzie amurskim, co wywołało antyjapońskie nastroje. W kolejnym 1919 r. japońskie wojska brały także aktywny udział w walkach i akcjach karnych (pacyfikacyjnych) przeciwko czerwonym partyzantom i pokojowej ludności. W liczbie najbardziej tragicznych wydarzeń można wymienić pacyfikacyjną akcję we wsi Iwanowka w Obwodzie Amurskim, w której 22 marca 1919 r. zostało zabitych ponad 250 mieszkańców¹⁴⁷.

Tymczasem latem 1919 r. ruch Białych na wschodzie Rosji zaczął ponosić poważne klęski. Armia Aleksandra Wasiljewicza Kołczaka, jednego z głównych dowódców antybolszewickiego ruchu, zaczęła się wycofywać. Japońska misja opuściła Omsk razem z ewakuującym się rządem Kołczaka w dniu 8 listopada 1919 r. i udała się do Irkucka. Do początku 1920 r. misja Kato znajdowała się w Irkucku, ogłaszając o swojej neutralności. W tym czasie armia Kołczaka przestała istnieć. W Irkucku nastąpił przewrót, w rezultacie którego władza przeszła do tak zwanego Centrum Politycznego, nastawionego probolszewicko. Admirał Kołczak został aresztowany, osądzony i rozstrzelany¹⁴⁸.

Jednak wewnętrzne i międzynarodowe położenie Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR) nie dopuściło do bezpośredniego zbrojnego konfliktu z Japonią. Przyczyna była widoczna – Rosja Radziecka jeszcze nie rozgromiła resztek Białego Ruchu

¹⁴⁶ Хара Тэруюки, *Первая мировая война, революция и интервенция...*, op. cit., s. 253–254. Szczegółowo na temat liczby Japończyków zamieszkujących różne rejony Rosji w latach 1902–1925 zob. tabela 1. Ibidem, s. 256.

¹⁴⁷ В.Г. Дацьшен, С.В. Гришаев, *Участие Японии в интервенции на востоке...*, op. cit., s. 287–288.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 289–290.

na Krymie. Właśnie dlatego powstała idea stworzenia buforowego politycznego tworu, który miał odgrywać rolę formalnie burżuazyjno-demokratycznego państwa – Dalekowschodnia Republika. Ogłoszenie jej powstania miało miejsce 6 kwietnia 1920 r. w Wierchnieudinsku (Ułan-Ude)¹⁴⁹. W miarę upływu czasu wojska japońskie były skutecznie wypierane z Rosji kontynentalnej. W 1922 r. Władywostok stał się ostatnim centrum dyslokacji wojsk japońskich. Zaś 24 października 1922 r., po odejściu resztek białej armii, podpisane zostało porozumienie z przedstawicielami Republiki Dalekowschodniej o zakończeniu ewakuacji wojsk japońskich. Na drugi dzień siły zbrojne Republiki Dalekowschodniej wkroczyły do Władywostoku¹⁵⁰.

Wraz z wyprowadzeniem wojsk japońskich z kontynentalnej części rosyjskiego Dalekiego Wschodu rozpoczął się nowy etap historii wschodniej Rosji i historii rosyjsko-japońskich stosunków. 15 listopada 1922 r. Republika Dalekowschodnia została zlikwidowana i w przeddzień nowego 1923 r. weszła w skład tworzącego się Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Po tych wydarzeniach Japonia uświadomiła sobie konieczność zapoczątkowania politycznego dialogu z nową władzą. Pierwsza próba tego dialogu na dajreńskiej konferencji nie przyniosła oczekiwanego rezultatu. Trzeba jednak pokreślić, że w późniejszym czasie, w latach 1925–1929, doszło do aktywnej współpracy obu państw¹⁵¹.

W omawianym okresie lat 1920. w Japonii zmagaly się polityczne i społeczne siły, tj. konserwatywne – antyradzieckie i tzw. postępowe proradzieckie. Siły konserwatywne przeciwstawiały się rozwojowi w Japonii ruchu społecznego, który zdawał się być przedłużeniem rewolucji z Rosji, i próbował chronić cesarki ustrój. Natomiast siły postępowe na fali „demokracji Taishō” (大正時代 Taishō-jidai – epoka wielkiej sprawiedliwości) prowadziły parlamentarną politykę na podstawie wiodącej roli partii politycznych, a także społecznych reform. Oprócz tego siły te kierowały się ideą międzynarodowej współpracy, wliczając pokojowe współistnienie z nowym radzieckim państwem¹⁵².

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem, s. 295.

¹⁵¹ Ibidem, s. 295–296.

¹⁵² Томита Такэсу, *Японо-советские отношения в 1920-е гг.*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 301.

Jeszcze w trakcie syberyjskiej ekspedycji w 1920 r. Gotō Shinpei (後藤 新平), ówczesny minister spraw zagranicznych, który stał na czele Japońsko-Rosyjskiego Stowarzyszenia, w pełni zdawał sobie sprawę z tworzącej się sytuacji i w związku z tym wysunął inicjatywę prowadzenia rozmów z Rosją o ustanowieniu stosunków dyplomatycznych. W lipcu 1923 r. zaprosił Adolfa Abramowicza Joffe, ówczesnego ambasadora w Chinach, do Japonii i przeprowadził z nim rozmowy. Tym samym Gotō przejawiał nie tylko realizm, oparty na uznaniu obecności radzieckich władz, jako realnych dźwigni rządzenia w Rosji, ale i przedstawienia strategicznej koncepcji geopolitycznego charakteru zawierającego się w konieczności blokowania ze Związkiem Radzieckim amerykańskiego i angielskiego wpływu na Dalekim Wschodzie. Ponadto Gotō był pierwszym przewodniczącym Południowo-Mandżurskiej Kolei Żelaznej i rozumiał znaczenie mandżurskiego rynku dla Japonii oraz rolę założonego w 1918 r. Charbińskiego Domu Handlowego, którym kierowało Japońsko-Rosyjskie Stowarzyszenie. Dlatego Gotō obmyślał możliwość współpracy Japonii ze Związkiem Radzieckim w Mandżurii¹⁵³.

W trakcie prowadzonego dialogu Joffe z Gotō, a potem z Kawakami Toshitsune (川上 俊彦 – urzędnik Ministerstwa Spraw Zagranicznych Japonii, także dyrektor Towarzystwa Kolei Południowo-Mandżurskiej) japońska strona podniosła kwestię zakupu od Związku Radzieckiego północnego Sachalinu. Kierownictwo radzieckie poważnie rozpatrywało możliwość sprzedaży go Japonii. W liście ludowego komisarza spraw zagranicznych Gieorgija Wasilewicza Cziczierina z propozycjami komisji Komitetu Centralnego Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) o warunkach sprzedaży północnego Sachalinu Japonii z 29 czerwca 1923 r. zaznaczono:

Mieszane społeczeństwo w stosunku do północnego Sachalinu jest niekorzystne, ponieważ nie gwarantuje dużego natychmiastowego pieniężnego zwrotu. Długoterminowo polityczna dzierżawa jest niekorzystna. Ona jest możliwa do przyjęcia, jeśli zapłata za kilka lat jest wnoszona zaliczkowo. Sprzedaż północnego Sachalinu jest ogólnie korzystna. W przypadku zapłaty rozłożonej na raty, lwią część powinna być zapłacona od razu na początku.

---

¹⁵³ Ibidem, s. 304.

Pod uwagę zostały wzięte myśliwskie bogactwa północnego Sachalinu, a także jego „ogromne znaczenie strategiczne” sprowadzające się do tego, że jeśli Japonia go przejmie to może przekształcić Morze Japońskie w swoje wewnętrzne morze. Suma do zapłaty, wysunięta przez stronę radziecką wyniosła 1 mld 500 mln rubli w złocie. Jednak strona japońska zaproponowała Moskwie sumę dziesięciokrotnie mniejszą, tj. 150 mln rubli w złocie. Strona radziecka odrzuciła propozycję¹⁵⁴.

Na rozpoczynającym się 28 czerwca 1923 r. drugim etapie nieoficjalnych rozmów między przedstawicielami obu państw partnerami byli Joffe i Kawakami. Tymczasem 28 lipca 1923 r. Cziczeryn dał wskazówkę, aby przerwać rozmowy, ponieważ nosiły one nieoficjalny charakter i nie rozwiązywały kwestii ustanowienia normalnych stosunków dyplomatycznych. Rząd radziecki jeszcze raz zaproponował rządowi japońskiemu rozpoczęcie, w możliwie krótkim czasie, oficjalnych rozmów. Z początkiem września 1923 r. do Pekinu przybył nowy radziecki przedstawiciel Lew Michajłowicz Karachan. 22 września, podczas rozmowy z japońskim posłańcem Kenkichi Yoshizawa (芳沢 謙吉), przypomniał o propozycji rozpoczęcia rozmów o ustanowieniu stosunków dyplomatycznych pomiędzy obu krajami. Jednak oficjalne Tokio w tym momencie nie było gotowe do takiego kroku¹⁵⁵.

Wcześniej, 21 maja 1923 r., w Tokio zostało podpisane pierwsze porozumienie w sprawie rybołówstwa. Japońscy właściciele przedsiębiorstw rybackich zobowiązali się do zapłaty za dzierżawę z korzystania z udziałów rybołówczych za lata 1920–1921 w wysokości powyżej 3 mln jenów. Następnie, japońskim właścicielom przedsiębiorstw rybackich pozwolono wynająć w dzierżawę za 1923 r. 255 udziałów z 551 dla połowu ryb i 14 udziałów do połowu krabów z 47. Wartość dzierżawy za ten rok wyniosła 1 mln 126 tys. złotych rubli. Kwestie rybołówstwa stały się ważnym elementem relacji radziecko-japońskich¹⁵⁶.

W czerwcu 1924 r., władzę objął rząd, na czele którego stanął Katō Takaaki (加藤 高明), będący liderem partii „Kensenkai” (憲政会 Stowa-

¹⁵⁴ В.А. Гринюк, Я.А. Шулатов, А.С. Ложкина, *Советско-японские отношения в 1920-е гг.*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 330–331.

¹⁵⁵ Ibidem, s. s. 331–332.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 330.

rzyszenie *Konstytucjonalistów*) znajdującej się w opozycji do poprzedniego rządu. Na ministra spraw zagranicznych został powołany doświadczony dyplomata Kijūrō Shidehara (幣原 喜重郎). Nowy minister obwieścił „nową politykę” w stosunku do Związku Radzieckiego, biorąc pod uwagę zmieniającą się sytuację. Ta polityka, w stosunku do państwa radzieckiego okazała się bardziej realistyczna, niż polityka jego poprzedników. W rezultacie rząd Katō podjął zasadniczą decyzję rozpoczęcia konsultacji o ustanowieniu stosunków dyplomatycznych z Moskwą¹⁵⁷.

14 maja 1924 r. w Pekinie rozpoczęły się oficjalne rozmowy między japońskim wysłannikiem Yoshizawą i radzieckim przedstawicielem Karachanem. Radziecki przedstawiciel był zobowiązany przestrzegać warunków wyznaczonych przez Biuro Polityczne Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików), które były następujące:

1. Uznanie nas przez Japonię *de iure*; 2. Zgoda Japonii na ewakuację północnego Sachalinu; 3. Wyrzeczenie się przez Japonię pretensji po wydarzeniach nikołajewskich, przy ZSRR zgodne co do wyrażenia oficjalnego ubolewania z powodu tych wydarzeń; 4. Uznanie ze strony ZSRR przedstawienia ulgowych (ale nie bezpłatnych) koncesji dla Japończyków; 5. Uregulowanie kwestii prywatnych pretensji i państwowych długów przy pozostałych równych warunkach na tych samych podstawach, co z innymi państwami. Trzeba tu podkreślić, że Tokio rozpatrywało koncesje na północnym Sachalinie jako rekompensatę za wyprowadzenie swoich wojsk ze zdobytego radzieckiego terytorium¹⁵⁸.

W dniu 20 stycznia 1925 r. w Pekinie została podpisana radziecko-japońska konwencja, która weszła w życie 26 lutego tego roku. Dzięki niej oba państwa nawiązały oficjalne stosunki dyplomatyczne. Ponadto, poza stosunkami dyplomatycznymi, zostały ustanowione stosunki konsularne. Zgodnie z protokołem „A” do konwencji Japonia zobowiązała się do 15 maja 1925 r. wyprowadzić wojska z północnego Sachalinu, przy czym natychmiast po oswobodzeniu ustanowiono pełną suwerenność Związku Radzieckiego nad nim. Obie strony obwieściły pragnienie życia w pokoju i przyjaźni oraz zobowiązały się w swoich stosunkach wycho-

¹⁵⁷ Ibidem, s. 333.

¹⁵⁸ Ibidem.

dzić z zasady nieingerencji w sprawy wewnętrzne i powstrzymywać się od wszelkiej otwartej lub ukrytej wrogości przeciwko sobie nawzajem. Ponadto w protokole „A” obie strony oświadczyły, że żadna z nich nie ma jakiegokolwiek umowy z trzecim państwem lub porozumienia zagrażającego suwerenności, terytorialnym prawom i bezpieczeństwu państwowemu drugiej strony¹⁵⁹. Związek Radziecki zgodził się również, że pokojowy traktat z Portsmouth z 1905 r. pozostaje w mocy. Jednak w specjalnej deklaracji strony radzieckiej zostało zastrzeżone, że rząd ZSRR nie odpowiada za działalność polityczną byłego rządu carskiego. Poza tym obie strony umówiły się, że pozostałe zawarte między Rosją i Japonią do 7 listopada 1917 r. umowy, konwencje i porozumienia będą rozpatrzone ponownie, a w szczególności została podjęta decyzja, dotycząca rozpatrzenia konwencji rybołówczej z 1907 r.¹⁶⁰ Trzeba również podkreślić, że strona radziecka złożyła przeprosiny za masakrę nikołajewską z 1920 r. Do masakry tej przyczynił się bolszewicki watażka Jakow Trapicyn, który 29 lutego 1920 r. wymordował w Niokolajewsku nad Amurem, po wcześniejszym złożeniu broni przez tamtejszy garnizon, kilkuset Japończyków, w tym rodzinę miejscowego konsula¹⁶¹.

Radziecko-japońska konwencja z 1925 r. zapewniła ZSRR dłuższe wytchnienie pokojowe na Dalekim Wschodzie i sprzyjała gospodarstwu i militarnemu umocnieniu tego obszaru. W styczniu 1928 r. oba państwa podpisały nową konwencję w sprawie rybołówstwa¹⁶².

Trzeba podkreślić, że Japońsko-Rosyjskie Stowarzyszenie odgrywało ważną rolę w popieraniu przyjacielskich stosunków między obu państwami i później. W kierownictwie Stowarzyszenia byli przedstawiciele kręgów finansowych, działacze związani z Południowo-Mandżurską Koleją Żelazną, a także wielkie postacie z armii i floty. Dokładali oni starań w rozszerzeniu japońsko-radzieckiego handlu, uregulowaniu kwestii rybołówstwa między obu państwami, rozwoju koncesji węglowych i ropy

¹⁵⁹ Советско-японские договор, соглашения, конвенция и пакт. 1) Конвенция 1825 об основных принципах взаимоотношений (Пекинский договор 1925, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, t. III: С-Я, Москва 1986, s. 368.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895-1945...*, op. cit., s. 143, 156.

¹⁶² А.А. Громыко, I.N. Ziemskow, В.А. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazkin, W.M. Chwostow (red.), *Historia dyplomacji 1914-1939*, t. III, Warszawa 1973, s. 447.

naftowej na Sachalinie¹⁶³. Jeśli chodzi o wartość wzajemnych obrotów handlowych zwiększała się ona nieprzerwanie od 1925 r. (18 mln 604 tys. jenów) do 1930 r. (68 mln 119 tys. jenów). W późniejszych latach miały miejsce wahania. Szczególny był 1939 r., gdzie ich wartość dramatycznie spadła do 302 tys. jenów¹⁶⁴. Co się tyczy koncesyjnej działalności Japonii na północnym Sachalinie, opierała się ona na dążeniu uchronienia się od surowcowej zależności od Stanów Zjednoczonych i Anglii. Ta działalność w pełni odpowiadała poglądom wojenno-morskiej floty Japonii, wychodzącym z założenia o nieuchronności wojny przeciw ich krajowi. Gotō ustawił swój polityczny kurs z geopolitycznego punktu widzenia i krytykował „strach przed Rosją”, zawierającą się w obawie przed komunistyczną ideologią. Gotō zmarł w kwietniu 1929 r., a przewodniczącym Japońsko-Rosyjskiego Stowarzyszenia został Saitō Makoto (齋藤 実), który kontynuował politykę poprzednika¹⁶⁵. Działalność stowarzyszenia odpowiadała żądaniom kręgów finansowych, potrzebujących rynków zbytu w warunkach światowego kryzysu ekonomicznego i jednocześnie odgrywała ważną rolę w powstrzymaniu „twardogłowych” antyradzieckiego typu Araki Sadao (荒木 貞夫), którzy zaczęli jednak dochodzić do głosu po „incydencie mandżurskim”¹⁶⁶.

Z drugiej strony radzieccy przedstawiciele wysoko ocenili fakt zawarcia radziecko-japońskiego porozumienia. Przede wszystkim dla Moskwy oficjalne uznanie przez Tokio miało ogromne znaczenie nie tylko w ramach dalekowschodniej polityki, ale i w ramach całej polityki zagranicznej. W warunkach napiętych stosunków z zachodnimi mocarstwami, w pierwszej kolejności z Wielką Brytanią, ustanowienie stosunków z Japonią dawało możliwość manewru na arenie światowej¹⁶⁷.

¹⁶³ Томита Такэсу, *Японо-советские отношения в 1920-е гг...*, op. cit., s. 318.

¹⁶⁴ Wartość obrotów handlowych w jenach: 1925 r. – 16 mln 604 tys., 1926 r. – 29 mln 979 tys., 1927 r. – 35 mln 141 tys., 1928 r. – 36 mln 606 tys., 1929 r. – 43 mln 292 tys., 1930 r. – 68 mln 119 tys., 1931 r. – 51 mln 727 tys., 1932 r. – 46 mln 878 tys., 1933 r. – 50 mln 694 tys., 1934 r. – 53 mln 812 tys., 1935 r. – 46 mln 223 tys., 1936 r. – 52 mln 683 tys., 1937 r. – 41 mln 502 tys., 1938 r. – 5 mln 939 tys., 1939 r. – 301 tys. W 1934 r. za rubla płacono 2,5 jena. Zob. *ibidem*, s. 319.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 318–319.

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 319–320.

¹⁶⁷ В.А. Гринюк, Я.А. Шулатов, А.С. Ложкина, *Советско-японские отношения в 1920-е...*, op. cit., s. 336.

Ambasadorem w Tokio został Wiktor Leontjewicz Kopp. 4 maja 1925 r. wysłał do Cziczerina pierwszą depezę, w której w szczegółach opisywał swoje poglądy na stan spraw na Dalekim Wschodzie oraz stosunki radziecko-japońskie. Już wówczas zwrócił on uwagę na „mandżurski problem”. Ujął go w trzech podstawowych aspektach: „1. Polityka Japonii; 2. Polityka Zhang Zuolina (張作霖); 3. Polityka ZSRR”¹⁶⁸. W tym czasie Zhang Zuolin okazał się trzecim ważnym graczem na arenie dalekowschodniej, którego trzeba było brać pod uwagę do momentu jego śmierci w katastrofie kolejowej zorganizowanej przez Japończyków¹⁶⁹.

Elementem umacniającym krótki okres przyjaźni pomiędzy obu stronami było ostatecznie pozytywne ustosunkowanie się strony radzieckiej do planu zorganizowania lotów lotników japońskich do Związku Radzieckiego, w tym do stolicy ZSRR. W tej sprawie, rząd radziecki przekonał ambasadora Koppa, który m.in. podkreślił „słabą znajomość Moskwy psychologii japońskiego społeczeństwa i nastrojów w nim panujących”, opisując je następująco: „Umowa z nami spotkała się w całym kraju z westchnieniem ulgi. W nas widzą [...] prawdziwych przyjaciół, i wszystko co rosyjskie spotyka się tutaj z wielkim poważaniem (szacunkiem)”. Poza zademonstrowaniem ze strony Japończyków „ducha współpracy” pomiędzy obu państwami podkreślono też osiągnięcia swojego młodego lotnictwa i zademonstrowano jego niezależność od amerykańskiego¹⁷⁰.

Jednak nad obustronną przyjaźnią pojawiały się chmury. Drażliwym problemem pomiędzy obu państwami była kwestia koncesji dotycząca linii kolejowych w Mandżurii, które miały skrajnie ważne znaczenie dla wzajemnych stosunków Tokio i Moskwy. Szczególnie wyrażany sprzeciw przeciwko budowie przez Japończyków linii Taonan–Qiqihar był w Moskwie, która powinna przecinać Kolej Wschodnio-Chińską w miasteczku

¹⁶⁸ Ibidem, s. 337–338.

¹⁶⁹ Zhang Zuolin był chińskim militarystą, współpracownikiem japońskich służb specjalnych. W latach 20. XX w. brał udział w wojnie domowej, walcząc z innymi militarystami. W latach 1924–1925 i 1926–1928 kontrolował Pekin i znajdujący się w nim rząd, a od 18 czerwca 1927 r. sam stał na jego czele. W 1928 r. próbował zerwać kontakty z Japończykami i nawiązać współpracę z rządem Goumintangu w Nankinie i Amerykanami. 4 czerwca tego roku zginął w przygotowanej przez japoński wywiad katastrofie kolejowej. Zob. *Zhang Zuolin*, https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Zhang_Zuolin&oldid=68681368 [dostęp: 25.12.2023].

¹⁷⁰ В.А. Гринюк, Я.А. Шулатов, А.С. Ложкина, *Советско-японские отношения в 1920-е...*, op. cit., s. 341.

Ang'angxi (昂昂溪区). Strona radziecka uważała, że ta odnoga, znajdująca się nadzwyczajnie blisko radzieckiej granicy, miała głównie znaczenie wojskowe i mogła zagrażać radzieckiej kolei. Na marginesie należy podkreślić, że problem ten był bardziej złożony z powodu zainteresowania strony chińskiej¹⁷¹.

Kolejnym problemem, o którym należy wspomnieć, to że pomimo dobrych relacji Związku Radzieckiego z Japonią, był kurs polityki zagranicznej Biura Politycznego, który szczegółowo wyjaśnił Cziczerin Koppowi w rozmowie 7 lipca 1925 r.:

Radzieckie kierownictwo uważało, że stanowisko, zajęte przez ZSRR na chińskim kierunku, a szczególnie szerokie poparcie narodowego ruchu i krytyka zachodnich mocarstw kolonialnych, wywołały sympatię u szerokich mas, dlatego konieczne było kontynuowanie tego kursu.

Radzieckie kierownictwo udzielało znacznej pomocy chińskim liderom rewolucyjnym Sun Jat-senowi, Czang Kai-szekowi i Guomintangowi (Partii Narodowej) jeszcze w pierwszej połowie lat 1920. Rozpoczynając od wiosny 1925 r., szczególne znaczenie dla Moskwy zdobyła postać Fen Jushiana i poparcie dla niego się wzmacniało¹⁷².

Te i inne wydarzenia nieuchronnie wpływały na stan radziecko-japońskich stosunków. Na początku stycznia 1926 r. poseł pełnomocny w Tokio opisywał zmiany w kontaktach dwustronnych następująco: „W świadomości japońskich polityków, a stopniowo i w świadomości szerokich kręgów społecznych opinie były nieprzychylnie ZSRR, był przedstawiany w nich jako wróg Japonii, aktualne zagrożenie dla jej żywotnych interesów”¹⁷³. W zaistniałej sytuacji, w połowie 1926 r., rząd radziecki podejmował wysiłki uregulowania radziecko-japońskich kontaktów Ponadto radzieckie kierownictwo zaczęło poświęcać poważną uwagę stosunkom z japońskim społeczeństwem, między innymi w latach 1926–1929 miała miejsce intensywna wymiana kulturalna między obu państwami¹⁷⁴.

Jednak kulturalne więzy nie zdołały ocieplić stosunków i zlikwidować brak zaufania pomiędzy obu państwami. Na przykład, w sierpniu 1926 r.,

¹⁷¹ Szczegółowo na temat tego problemu zob. *ibidem*, s. 341–343.

¹⁷² *Ibidem*, s. 344.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 346.

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 347–348.

z polecenia rządu radzieckiego, tymczasowy pełnomocnik poselstwa ZSRR w Japonii Grigorij Zinowjewicz Biesiedowski zwrócił się do zastępcy ministra spraw zagranicznych Japonii Debuchi Katsuji (出淵勝次) z propozycją zawarcia paktu o nieagresji. 30 września Debuchi dał negatywną odpowiedź Japonii, w której podkreślono, że nie może ona obecnie zawrzeć traktatu o nieagresji, ponieważ obie strony nie wyczerpały jeszcze obowiązków, przyjętych po podpisaniu 20 stycznia 1925 r. Konwencji o podstawowych zasadach wzajemnych stosunków pomiędzy ZSRR i Japonią. Jednak sprawa stanęła ponownie w czerwcu 1927 r. i w marcu 1928 r. ambasadorowie ZSRR w Japonii Walerian Sawieljewicz Dowgalewski i Aleksandr Antonowicz Trojanowski dali premierowi Japonii Tanace Giichi (田中義一) propozycję zawarcia pomiędzy ZSRR i Japonią paktu o nieagresji. Jednak w obu przypadkach odpowiedź japońskiego premiera była negatywna¹⁷⁵.

Problemem drażliwym dla obu stron była kwestia rybołówstwa. Rozmowy na temat połowów między obu stronami trwały od końca 1925 r. do 28 stycznia 1928 r., w którym to dniu konwencja rybołowska została podpisana. Jak jednak się okazało, nie zadowalała ona strony japońskiej pomimo znacznych udziałów w dzierżawie. Jak zaznaczył Lew Michajłowicz Karachan w notatce do komisarza ludowego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Wiaczesława Michajłowicza Mołotowa, 9 sierpnia 1930 r.: „Japończycy nieustannie przypominają, że prawa połowowe na naszych wodach są prawami zdobytymi krwią, umocowanymi dla nich przez carski rząd w traktacie z Portsmouth”. Z kolei Związek Radziecki był zainteresowany w rozwoju własnego wydobycia i przetwórstwa produktów morza, dążąc do wzrostu produkcji krajowym (rodzimym) rybakim i przetwórczym przedsiębiorstwom. Trzeba w tym miejscu dodać, że konwencja była naruszana przez obie strony¹⁷⁶.

Na początku lat 1930. radziecko-japońskie stosunki zaczęły się wyraźnie ochładzać. W tej sytuacji 16 marca 1931 r. doszło do zamachu na radzieckiego przedstawiciela handlowego w Tokio, zaś latem 1931 r. Japonia podniosła importowe cła na drewno, co sprawiło trudności w dostawach radzieckiego drewna do Japonii. W odwecie strona radziecka ograniczyła z Japonii import konsumpcyjnych i chemiczno-konsumenc-

¹⁷⁵ Ibidem, s. 349–350.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 350–352.

kich produktów. W atmosferze niezgody między Moskwą i Tokio, w tamtym okresie nie zostało zawarte dwustronne porozumienie handlowe. Ponadto, w omawianym czasie miały miejsce próby wpływania ze strony radzieckiej na działalność Komunistycznej Partii Japonii (powstałej w grudniu 1926 r.), co wzbudzało niezadowolenie rządu japońskiego. 19 stycznia 1930 r. ambasador Japonii w Moskwie Tanaka Tokichi przekazał zastępcy komisarza ludowego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Karachanowi oświadczenie japońskiego rządu, w którym zawierał się protest z powodu popierania przez radzieckich dyplomatów wywrotowej działalności KPJ¹⁷⁷.

W zaistniałej nowej sytuacji doszło do incydentu mukdeńskiego, 18 września 1931 r., znanego też jako incydent mandżurski. Japońscy spiskowcy, prowadzeni przez porucznika Kawamoto Suemoriego, wysadzili w powietrze fragment toru Kolei Południowomandżurskiej, oskarżając natychmiast Chińczyków o akt agresji¹⁷⁸. Nastąpił po nim podbój zbrojny przez Armię Kwantuńską Mandżurii, której obszar był większy niż Wielka Brytania, Francja, Niemcy i Włochy razem wzięte. W ciągu kilku miesięcy opanowano jej terytorium i ustanowiono Mandżukuo, marionetkowe państwo (chiń. 滿洲国, pinyin: Mǎnzhōu Guó, a po japońsku Manshū-koku (jap. 満州国) poddane ścisłej kontroli Japonii¹⁷⁹. Państwo to zostało powołane na początku 1932 r. Jego prezydentem, a następnie od 1934 r. cesarzem został ostatni cesarz z dynastii mandżurskiej Qing, Pu Yi (jako cesarz Gang De)¹⁸⁰. Wielka Brytania, Stany Zjednoczone oraz Związek Radziecki mogły tam interweniować, ale ponieważ żaden z ich interesów nie był bezpośrednio zagrożony, nikt z nich nie podjął działań. Guomintang również starał się uniknąć konfrontacji militarnej¹⁸¹. W związku z tym Chiny, jak i inne państwa zgłosiły protesty w 1932 r. przeciwko japońskiej polityce w Mandżurii, doprowadzając do wszczęcia przez Ligę Narodów dochodzenia, które w lutym 1933 r. zostało zwieńczone raportem komisji Lytttona oceniającym negatywnie politykę japońską. W tym samym miesiącu 1933 r. Liga Narodów zagło-

¹⁷⁷ Ibidem, s. 352–353.

¹⁷⁸ J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945...*, op. cit., s. 172.

¹⁷⁹ C. Totman, *Historia Japonii...*, op. cit., s. 558.

¹⁸⁰ C. Andressen, *Krótką Historii Japonii. Od samurajów do SONY...*, op. cit., s. 89–90.

¹⁸¹ I. Neary, *The State and Politics in Japan*, Cambridge–Oxford 2002, s. 32.

sowała stosunkiem 42 do 1 za przyjęciem raportu Lyttona¹⁸². Jednak strona japońska z różnych powodów, a szczególnie niechęci do zrzeczenia się osiągniętych zdobyczy, podjęła decyzję o rezygnacji z członkostwa w Lidze Narodów. Decyzja ta miała nabrać mocy obowiązującej po upływie dwóch lat¹⁸³.

W tym czasie strona radziecka wystąpiła z propozycją zawarcia paktu o nieagresji, który miał przeszkodzić intrygom trzech państw, dążącym do rozłamu w stosunkach radziecko-japońskich. Inicjatywa zawarcia paktu o nieagresji została przedstawiona w końcu grudnia 1931 r. w Moskwie przez ludowego komisarza spraw zagranicznych Maksima Maksymowicza Litwinowa ambasadorowi japońskiemu we Francji Yoshizawie Kenkichi (芳沢 謙吉) wracającemu do kraju przez Związek Radziecki, w celu objęcia stanowiska ministra spraw zagranicznych. Po powrocie do Japonii, Yoshizawa spotkał się z premierem Inukai Tsuyoshi (犬養 毅) i szefem Wydziału Wojennego Araki Sadao (荒木 貞夫). Na spotkaniu przedstawił radziecką propozycję, która jednak została odrzucona przez premiera i ministra¹⁸⁴.

Niemniej jednak Yoshizawa zlecił swoim podwładnym zaangażowanie się w pracę nad tym problem. Pracował nad nim Wydział Departamentu Państw Europy i Stanów Zjednoczonych. W jego ramach zostały wypracowane trzy warianty: „1) Niezwłocznie przyjąć propozycję; 2) Nie spieszyć się i odłożyć przyjęcie propozycji; 3) Odrzucić propozycję. W przypadku każdego wariantu zostały przedstawione szczegółowe analizy¹⁸⁵.

Tymczasem w maju 1932 r. został zabity premier Inukai w czasie tzw. „incydentu 15 maja”. Jego gabinet został rozwiązany. Zamach przeprowadzili dwaj prawicowi oficerowie Koga i Yamagishi służący w Japońskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej. Głównym powodem zamordowania premiera Inukai była jego konsekwentna, nieprzerwana walka o demokrację parlamentarną i dobre stosunki z Chinami¹⁸⁶. Do tego dramatu doszło na fali narastającego nacjonalizmu w Japonii. Efektem politycznym incydentu okazał się koniec ery gabinetów partyjnych w latach 30. XX w.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ C. Totman, *Historia Japonii...*, op. cit., s. 560.

¹⁸⁴ Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг.: проблема японо-советского пакта о ненападении*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 362–363.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 363–364.

¹⁸⁶ Inukai Tsuyoshi, L. Frédéric, *Japan encyclopedia*, op. cit., s. 391.

Po „incydencie z 15 maja” nowym premierem został Saitō Makoto, natomiast na stanowisko ministra spraw zagranicznych został powołany Uchida Kōsai (内田 康哉), który był admirałem rezerwy marynarki wojennej i stał na czele Japońsko-Rosyjskiego Stowarzyszenia. Mimo że nie miał on nastawienia proradzieckiego, odnosił się ze zrozumieniem do Związku Radzieckiego. Po pojawieniu się nowego gabinetu, kwestia dotycząca zawarcia ze Związkiem Radzieckim paktu o nieagresji ponownie stała się przedmiotem dyskusji. Co więcej, w drugiej połowie 1932 r. pojawiła się także kwestia zawarcia traktatu o nieagresji ZSRR z Mandżukuo. Pod koniec sierpnia 1932 r. rząd japoński zatwierdził zagraniczny kurs polityczny kraju, w dokumencie pt. „Kurs na rozwiązanie aktualnych problemów w świetle złożonej sytuacji międzynarodowej”. W stosunku do Związku Radzieckiego w dokumencie proponowano propagować tendencję na obniżanie napięcia w obustronnych stosunkach: „Przynajmniej na danym etapie dla nas ważne jest unikanie konfliktów (starć) ze Związkiem Radzieckim”. Jednak premier Saitō wykazał niejednoznaczne stanowisko w sprawie możliwości zawarcia paktu z ZSRR: „Jestem zwolennikiem przyjęcia jakichś rzeczywistych środków, które zabezpiecząby spokój w obustronnych stosunkach. Właśnie teraz, kiedy atmosfera w stosunkach pomiędzy naszymi państwami uległa złagodzeniu, należy próbować spokojnie wykorzystać pojawiające się szanse. Będziemy przyjmować rozwiązania w danej kwestii w zależności od rezultatów jego poznania”¹⁸⁷.

Natomiast w armii znajdowali się zwolennicy i przeciwnicy paktu o nieagresji. Na przykład zwolennikiem był zastępca ministra wojny Koiso Kuniaki (小磯 國昭). Zaprosił on w kwietniu 1932 r. na spotkanie radzieckiego ambasadora w Japonii Aleksandra Antonowicza Trojanowskiego. W trakcie spotkania obaj wymienili się poglądami o możliwości zawarcia paktu, jednak w tym czasie większość w kierownictwie armii należała do stronników tak zwanej „grupy drogi cesarskiej” – Kōdōha (皇道派), w skład której wchodził minister wojny Araki Sadao, zastępca naczelnika Sztabu Generalnego Masaki Jinzaburō (真崎 甚三郎), naczelnik trzeciego zarządu Sztabu Generalnego Obata Toshiro i inni.

¹⁸⁷ Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг.*..., op. cit., s. 365–366.

Wszyscy należący do tej grupy byli skrajnie antykomunistyczni i wychodzili z założenia o możliwości japońsko-radzieckiej konfrontacji i odnosili się negatywnie do paktu o nieagresji¹⁸⁸.

Należy dodać, że w Ministerstwie Spraw Zagranicznych były osoby popierające „grupę drogi cesarskiej” oraz jej negatywne stanowisko co do zawarcia traktatu o nieagresji. W ministerstwie opierano się na założeniu, że Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, z którymi Japonia powinna podtrzymywać przyjacielskie stosunki, mogą postrzegać pakt jako świadectwo tworzenia bloku Japonii ze Związkiem Radzieckim zainteresowanym w hamowaniu tych stosunków¹⁸⁹.

Ostatecznie, w lutym 1932 r., minister spraw zagranicznych Uchida przekazał ambasadorowi Trojanowskiemu negatywną odpowiedź na radziecką propozycję. Uzasadniając swoje stanowisko, minister Uchida powtórzył poprzedni pogląd Japonii, zgodnie z którym, zanim będzie się podpisywać traktat o nieagresji, nieodzownie ureguluje nierozwiązane problemy w stosunkach dwustronnych, a prowadzenie rozmów o pakcie na tym etapie póki co jest przedwczesne. Odpowiedzią Związku Radzieckiego było ustanowienie stosunków dyplomatycznych z Chinami¹⁹⁰.

Jeśli chodzi o nierozwiązane problemy, strona japońska konsekwentnie nawiązywała do prowadzenia rozmów o zawarciu porozumienia handlowego, o zapobieganiu incydentom w przygranicznych rejonach i linii demarkacyjnej, o problemie koncesji na Północnym Sachalinie, o wspólnym zarządzaniu Koleją Wschodniomandżurską (KWŻD) z uwzględnieniem perspektywy jej zakupu, co miało wiązać się z osiągnięciem stabilizacji stosunków japońsko-radzieckich i nadania im przyjacielskiego charakteru. Niemniej jednak ówczesny dyplomata japoński Tōgō Shigenori (東郷 茂徳) podkreślił, że uważa za nieodzowne zawarcie paktu o nieagresji ze Związkiem Radzieckim i rozumiał, że przyczyn tego, że pakt do tej pory nie został zawarty, leży na płaszczyźnie wewnętrzpolitycznej Japonii. Zawarcie japońsko-radzieckiego paktu o nieagresji zostało odłożone, jednak pakt w dalszym ciągu istniał dla Japonii w charakterze jednego z politycznych wariantów¹⁹¹.

---

¹⁸⁸ Ibidem, s. 366–367.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 368.

¹⁹¹ Ibidem, s. 369.

Tymczasem doszło między stroną radziecką i japońską do rozmów o zakupie Kolei Wschodniochińskiej (KWŻD). Ostatecznie porozumienie w sprawie zakupu zostało podpisane 23 marca 1935 r. w Tokio, którego pełna nazwa brzmiała: „Porozumienie między Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i Mandżukuo o ustąpieniu Mandżukuo praw Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w stosunku do Wschodniochińskiej Kolei Żelaznej” (Północno-Mandżurska Kolej Żelazna). Za ustąpienie praw zapłacono 140 mln jenów¹⁹². Po podpisaniu porozumienia osoby mające radzieckie obywatelstwo zostały ewakuowane. Strona radziecka, godząc się na sprzedaż Kolei Wschodniochińskiej, wychodziła z założenia¹⁹³, że krok ten zlikwiduje źródło konfliktów, które z premedytacją było tworzone przez japońsko-mandżurską stronę w celu zaostrzenia radziecko-japońskich stosunków¹⁹⁴. W momencie podpisania, jeszcze w sierpniu 1932 r., przez obie strony porozumienia o rybołówstwie strona radziecka kierowała się, na tle wzrostu napięcia na dalekowschodnich granicach i rozumiejąc znaczenie tej kwestii dla Japończyków, dążeniem do złagodzenia sytuacji¹⁹⁵.

Jednak w końcu 1932 r. wyraźnie wzmocniono radzieckie siły zbrojne na Dalekim Wschodzie. Z chwilą rozpoczęcia wydarzeń w Mandżurii bazowało w tym regionie sześć dywizji strzelców i dwie kawalerskie brygady ZSRR. Natomiast pod koniec 1935 r. było już czternaście dywizji strzelców, trzy kawaleryjskie dywizje, 850 czołgów i 950 samolotów. Zatem wojskowa potęga ZSRR na Dalekim Wschodzie była na jednym poziomie z potęgą wojskową całej Japonii, a trzykrotnie przewyższała potencjał tej części japońskich sił zbrojnych, które można było szybko doprowadzić do gotowości bojowej – wojska rozlokowane w Mandżurii i Korei.

Wcześniej została wzmocniona pozycja Związku Radzieckiego na arenie międzynarodowej. W listopadzie 1933 r. doszło do ustanowienia

---

¹⁹² А.С. Ложкина, Я.А. Шулатов, К.Е. Черевко, *Советско-японские отношения после Маньчжурского инцидента: 1931-1939 гг.*, [w:] *Российско-японские отношения в формате параллельной истории...*, op. cit., s. 398.

¹⁹³ Икута Микито, *Репрезентации колониализма – русские и японцы в Маньчжурии...*, op. cit., s. 72. O diasporze rosyjskiej i japońskiej w Mandżurii w poszczególnych okresach zob. *ibidem*, s. 69–75.

¹⁹⁴ А.С. Ложкина, Я.А. Шулатов, К.Е. Черевко, *Советско-японские отношения после...*, op. cit., s. 398.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

stosunków dyplomatycznych ze Stanami Zjednoczonymi, a we wrześniu 1934 r. państwo radzieckie wstąpiło do Ligi Narodów¹⁹⁶.

Poza rozbudową sił zbrojnych na Dalekim Wschodzie strona radziecka przystąpiła do układania drugiej amurskiej linii kolejowej, a po zakończeniu związanych z nią robót przypuszczano, że możliwości jej przepustowości zwiększą się dwukrotnie. Równolegle, w regionie mandżursko-radzieckiej granicy, w pełnym toku szły prace inżynieryjno-budowlane. Wznoszono obiekty głębokiej eszelonowanej obrony, sformowane wokół gniazd (punktów) karabinów maszynowych. W tym czasie dochodziło do zbrojnych potyczek na mandżursko-radzieckiej granicy. W przeciągu trzech lat, od 1932 do 1934 r., odnotowano 152 przygraniczne konflikty, a w latach 1935-1936 liczba potyczek bojowych wyraźnie wzrosła i osiągnęła liczbę 328, przy czym niewielkie pograniczne starcia rozrastały się w konflikty na dużą skalę, a ich liczba stopniowo zwiększała się¹⁹⁷.

Do 1936 r. dalekowschodni kierunek stopniowo zaczął zajmować jedno z najbardziej priorytetowych miejsc w systemie wojenno-strategicznego planowania Związku Radzieckiego. Radzieckie kierownictwo wojenne uważało zagrożenie konfliktu z Japonią za nadzwyczajnie wysokie, a za najbardziej prawdopodobny teatr działań wojennych była uważana Mandżuria¹⁹⁸.

W tym samym 1936 r. został ponownie zrewidowany „Kierunek obrony cesarstwa”, a Związek Radziecki, na równi ze Stanami Zjednoczonymi, był rozpatrywany w charakterze głównego potencjalnego przeciwnika. W przypadku paktu o nieagresji zostało przyjęte rozwiązanie, że, jeśli stosowne życzenie wpłynie od ZSRR i między obu państwami będzie osiągnięte porozumienie, które zabezpieczy na Dalekim Wschodzie paritet w dziedzinie zbrojeń, Japonia także będzie zainteresowana zawarciem paktu. Pakt, póki co, był jeszcze rozpatrywany w charakterze jednego z możliwych wariantów rozwoju wydarzeń. Tym razem ze strony radzieckiej brak było gotowości dotyczącej zawarcia traktatu o nieagresji¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг.*..., op. cit., s. 373.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 373–374.

¹⁹⁸ А.С. Ложкина, Я.А. Шулатов, К.Е. Черевко, *Советско-японские отношения после...*, op. cit., s. 409.

¹⁹⁹ Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг.*..., op. cit., s. 374–375.

Tymczasem nie udało się Japonii naprawić stosunków ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią. W istniejącej sytuacji Japonia podjęła współpracę z Niemcami. W dniu 25 listopada 1936 r. w Berlinie został podpisany pakt antykominternowski przez przedstawicieli rządu japońskiego i niemieckiego. Pakt Antykominternowski został wymierzony przeciwko Międzynarodówce Komunistycznej, organizacji utworzonej w Moskwie w 1919 r., mającej za zadanie kierowanie działalnością partii komunistycznych i podporządkowanie ich partii radzieckiej. W rezultacie zawarcia tego paktu japońsko-radzieckie stosunki istotnie się pogorszyły²⁰⁰.

W tym czasie Józef Stalin uważał, że jest możliwy konflikt wojenny z Japonią: „Wojna z Japonią nieuchronna; Daleki Wschód, niewątpliwie, stanie się areną działań bojowych. Konieczne jest oczyszczenie armii i tyłów najbardziej zdecydowanym sposobem od uwolnienia się od wrogich szpiegów i projapońskich elementów”. Jednak strona radziecka, pomimo granicznych incydentów, prowadziła ostrożną politykę w stosunku do sąsiada japońskiego, ponieważ nie była jeszcze gotowa do działań wojennych. Ponadto złożona sytuacja geopolityczna Związku Radzieckiego, narastanie politycznych napięć w Europie, skomplikowane stosunki wewnętrzne w kraju nie pozwalały radzieckiej dyplomacji wskazywać „twardego” stanowiska w dalekowschodniej polityce²⁰¹. Aby wzmocnić swoją pozycję na Dalekim Wschodzie, Związek Radziecki w marcu 1936 r. zawarł umowę o wzajemnej pomocy z Mongolską Republiką Ludową. Moskwa uważała MRL, że jest ważniejszym obronnym przyczółkiem na równi z radzieckim Dalekim Wschodem²⁰². Umowa ta stała się przedmiotem gwałtownego protestu Chin, które nie wyrzekły się do niej swoich praw. W odpowiedzi na to dyplomacja radziecka przekonywała Nanjing (Nankin), że układ został wymierzony jedynie w ewentualne japońskie plany agresji²⁰³.

Tymczasem w lipcu 1937 r. doszło do pełnowymiarowej wojny w Chinach, która rozpoczęła się od incydentu na moście Marco Polo, znajdującego się na obrzeżach Pekinu. W obliczu japońskiej agresji, w sierpniu tego roku został zawarty chińsko-radziecki pakt o nieagresji, a Związek

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ А.С. Ложкина, Я.А. Шулатов, К.Е. Черевко, *Советско-японские отношения после...*, op. cit., s. 410–413.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ P. Ostaszewski, *Konflikt o Mandżurię 1931–1945*, [w:] red. idem, *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869–2006*, Warszawa 2006, s. 195.

Radziecki zaczął moralnie i materialnie popierać walkę Chin przeciwko Japonii²⁰⁴.

Po wywołaniu pełnowymiarowej wojny w Chinach, koniecznym warunkiem dla Japonii było podniesienie jej swojego autorytetu na arenie międzynarodowej, a przede wszystkim przed sojusznikami z paktu antykominternowskiego. Dowództwo armii kwantuńskiej opracowało plan operacyjny „Otsu”, wymierzony przeciwko Związkowi Radzieckiemu, który przewidywał zajęcie radzieckiego Kraju Nadmorskiego. W latach 1938-1939 przewidywał on ześrodkowanie głównych sił japońskich w Mandżurii Wschodniej. W pierwszym etapie działań wojennych armia kwantuńska miała zająć Nikolsk Ussuryjski, Władywostok, Iman, a w dalszej kolejności Chabarowsk, Błagowieszczeńsk i Kujbyszewkę Wschodnią. Jednocześnie planowano zaatakowanie na Mongolskiej Republiki Ludowej²⁰⁵.

W związku z tym w maju i czerwcu 1938 r. Japończycy rozwinęli kampanię wokół spornych terytoriów na granicy między Mandżurią i radzieckim Krajem Nadmorskim. W lipcu 1938 r. Japonia oskarżyła Związek Radziecki o naruszenie granicy z Mandżukuo. 15 lipca 1938 r. japońscy dyplomaci zażądali od ZSRR wycofania radzieckich wojsk ochrony pogranicza ze wzgórz Zaoziornaja i Biezymiannaja, należących, według strony japońskiej, do Mandżukuo. Strona radziecka odrzuciła żądanie strony japońskiej i przedstawiła jej tekst protokołu hunczuńskiego podpisanego przez Chiny w 1886 r. wraz z mapami, według których roszczenia japońskie były bezpodstawne²⁰⁶. W dniu 29 lipca Japończycy podciągnęli do granicy kilka związków taktycznych piechoty i kawalerii, trzy bataliony karabinów maszynowych, samodzielne oddziały czołgów, artylerii ciężkiej i przeciwlotniczej oraz pociągi pancerne i 70 samolotów. W sumie zgrupowanie japońskie liczyło ponad 38 tys. żołnierzy²⁰⁷.

Jeziro Chasan, nad którym doszło do walk położone jest w samej południowej części radzieckiego Kraju Nadmorskiego na styku granic Man-

²⁰⁴ Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг.*, op. cit., s. 375–376.

²⁰⁵ Cz. Czarnogórski, Z. Król, I. Rdzanek (red.), *Historia Drugiej Wojny Światowej 1939–1945*, t. II: *W przededniu wojny* [Титул oryginału *История Второй Мировой Войны 1939–1945 в двенадцати томах, том второй: Накануне войны*], Warszawa 1977, s. 50.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Ibidem,

dżurii, Korei i Związku Radzieckiego. W tym miejscu granica rozpoczyna się od brzegu Morza Japońskiego i około 25 km ciągnie się do rzeki Tumannoj i oddziela radzieckie terytorium od Korei. Potem do terytorium Mandżurii, które wąskim długim językiem wbija się klinem między Związek Radziecki i Koreę. Właśnie tutaj, w rejonie wzgórz Zaozjornaja i Biezymiannaja, miały miejsce aktywne działania bojowe²⁰⁸. Rozpoczęły ją jednostki graniczne Armii Czerwonej jeszcze 8 lipca 1938 r., zajmując wzgórze Zaoziornaja. Walki wybuchły 29 lipca tego roku, gdy radzieckie lotnictwo zbombardowało japońskie linie kolejowe przy rzece Tumannoj oraz zajęły wzgórze Biezymiannaja. Wówczas japońska 19. Dywizja Piechoty przeszła do działania. Do 31 lipca wojska japońskie odzyskały wzgórze Zaoziornaja i Biezymiannaja. Wówczas do walk przyłączył się przystany 39. Korpus Strzelecki, który rozpoczął atak 6 sierpnia i pomimo przewagi liczebnej nie odniósł sukcesu. W istniejącej sytuacji, 10 sierpnia ludowy komisarz spraw zagranicznych Związku Radzieckiego Maksim Litwinow przedstawił japońskiemu ambasadorowi Shigemitsu Mamoru (重光 葵) propozycję porozumienia. Następnego dnia walki ustały. Straty obu stron były znaczące. Po stronie japońskiej było 500 osób zabitych i 900 rannych, natomiast po stronie radzieckiej 717 osób zabitych i 2752 rannych²⁰⁹.

Japończycy po walkach nad jeziorem Chasan uznali Armię Czerwoną za zupełnie niezdolną do walki, niepotrafiącą wykorzystać swojej przewagi liczebnej i technologicznej. Natomiast kompromitacja wojsk radzieckich nad jeziorem Chasan wynikała przede wszystkim z tzw. Wielkiej Czystki przeprowadzonej w całej Armii Czerwonej na rozkaz Józefa Stalina, której efektem były braki kadry dowódczej i rozprężenie w oddziałach wojskowych²¹⁰.

Niemniej jednak strona japońska żywiła nadal obawy wobec ZSRR. W związku z tym jednym z celów japońskiej dyplomacji było wykorzy-

²⁰⁸ А.С. Ложкина, Я.А. Шулатов, К.Е. Черевко, *Советско-японские отношения после...*, op. cit., s. 413.

²⁰⁹ Ibidem, s. 414. Przebieg walk na jeziorem Chasan zob. Cz. Czarnogórski, Z. Król, I. Rdzanek (red.), *Historia Drugiej Wojny Światowej 1939–1945*, t. II: *W przededniu wojny...*, op. cit., s. 276–279. Szczegółowo na temat działań Armii Kwantuńskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Chałchyn-Goł, zob. C.D. Alvin, *Nomonhan. Japan Against Russia, 1939*, Stanford 1985, ss. 1254.

²¹⁰ *Walki nad jeziorem Chasan*, https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Walki_nad_jeziorem_Chasan&oldid=723841186 [dostęp: 5.08.2024].

stanie sojuszu z Niemcami i Włochami do powstrzymywania Związku Radzieckiego, zapobieżeniu wojennego mieszania się Moskwy do wojny japońsko-chińskiej i ukrócenia przekazywania pomocy Chinom (reżimowi Chiang Kajsze). Ponadto z konfliktu nad jeziorem Chasan wojskowi japońscy wyciągnęli błędne wnioski, co skłoniło Armię Kwantuńską w maju 1939 r. do napaści na Mongolską Republikę Ludową, która doprowadziła do starć z wojskami mongolskimi i Armii Czerwonej. Działania wojenne zwane bitwą nad rzeką Chałchyn-Goł (także „mononhanskim incydentem”) trwały od 11 maja do 16 września 1939 r. W dniu 11 maja 1939 r. wojska japońskie zaatakowały mongolskie strażnice graniczne i odparły żołnierzy wojsk ochrony pogranicza Mongolskiej Republiki Ludowej ku rzece Chałchyn-Goł. Jednak wkrótce mongolskie wojska wypędziły najeźdźców ze swojego terytorium. Jednak 28 maja japońskie oddziały wojskowe w liczbie 2,5 tys. osób, wykorzystując m.in. czołgi, artylerię rozpoczęły nowe duże natarcie. Zgodnie z protokołem o wzajemnej pomocy, część Radzieckiej Armii przysłała na pomoc Mongolii. Do końca czerwca japońskie dowództwo ściągnęło do granic MRL wielkie zgrupowanie wojsk w liczbie 38 tys. osób, czołgi i artylerię. 2 lipca wtargnęło ono na teren Mongolii. Walki, które rozpoczęły się nad Chałchyn-Goł i jeziorem Buir-Nur, kontynuowane były do końca sierpnia 1939 r. W dniach 21–29 sierpnia działające razem radzieckie i mongolskie wojska w liczbie 57 tys. okrążyły w trakcie zażartych walk i rozgromiły doborowe części japońskiej Armii Kwantuńskiej, która w tym czasie liczyła 75 tys. osób. Walki w powietrzu trwały jeszcze dwa tygodnie. W istniejącej sytuacji na prośbę Japonii doszło 15 września 1939 r. w Moskwie do podpisania radziecko-japońskiego porozumienia o przerwaniu wojennych działań w rejonie rzeki Chałchyn-Goł. Natomiast 9 czerwca 1940 r. granica Mongolskiej Republiki Ludowej została w pełni przywrócona²¹¹. Na mocy wspomnianego porozumienia wojska obu stron 16 września przerwały działania wojenne, pozostając na pozycjach, jakie zajmowały 15 września²¹².

²¹¹ Халхин-Голские События 1939, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. III: С-Я, Москва 1986, s. 528–529.

²¹² А.А. Громыко, I.N. Ziemskow, W.A. Zorin, W.S. Siemionow, S.D. Skazin, M.A. Chałtamow (red.), *Historia dyplomacji 1914–1939*, т. III..., op. cit., s. 876.

Walki nad rzeką Chałchyn-Goł pochłonęły kilkadziesiąt tysięcy ofiar. Straty wojsk radziecko-mongolskich od maja do września 1939 r. wyniosły ponad 18,5 tys. zabitych i rannych, natomiast straty japońskie wyniosły 61 tys. zabitych, rannych i wziętych do niewoli. Ponadto strona japońska straciła 660 samolotów i duże ilości sprzętu wojskowego. W sumie straty te przewyższyły straty poniesione w ciągu pierwszego roku wojny w Chinach²¹³. Co więcej, aktywny udział Japonii w drugiej wojnie światowej został opóźniony o prawie dwa i pół roku²¹⁴.

Spektakularna klęska armii japońskiej nad rzeką Chałchyn-Goł spowodowała także polityczne skutki. Po napaści Armii Kwantuńskiej na Mongolską Republikę Ludową doszło do zawarcia przez Związek Radziecki paktu z III Rzeszą, znanego jako pakt Ribbentrop-Mołotow, który miał zabezpieczyć ZSRR przed walką na dwóch frontach. Natomiast przegrana sił japońskich skierowała politykę ekspansji Japonii w kierunku Azji Południowo-Wschodniej. Trzeba dodać, że zaraz po przegranej armia zwróciła się do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z żądaniem opracowania nowego kursu w polityce zagranicznej, przedstawiając w tym aspekcie własny projekt. W dokumencie tym wśród „najpilniejszych politycznych zadań” pojawił się temat normalizacji stosunków ze Związkiem Radzieckim²¹⁵.

Jednak strona japońska, żeby nie skomplikować swoich stosunków ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią planowała zaproponować Moskwie nie pakt o nieagresji, a pakt o neutralności. Wspomniany dyplomata Tōgō Shigenori, 2 lipca 1940 r., zwrócił się z tą propozycją do przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych ZSRR Wiaczesława Michajłowicza Mołotowa. Jego istota sprowadzała się do tego, że jeśli jedna ze stron zostanie napadnięta przez trzecią stronę, to druga strona na przestrzeni całego konfliktu powinna była zachować neutralność. Ponadto Tōgō nastawał na przestrzeganie japońskich praw rybołówczych na „północnych morzach”, ochrony koncesji na Północnym Sachalinie

---

²¹³ Cz. Czarnogórski, Z. Król, I. Rdzanek (red.), *Historia Drugiej Wojny Światowej 1939–1945*, t. II: *W przededniu wojny...*, op. cit., s. 287.

²¹⁴ Ibidem, s. 288. O działaniach nad rzeką Chałchyn-Goł zob. także: E.J. Drea, *Cesarska armia Japonii 1853–1945...*, op. cit., s. 252–254.

²¹⁵ Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг...*, op. cit., s. 376–377.

oraz nieprzerywania poparcia przez Moskwę czungcińskiego rządu w Chinach. Strona radziecka początkowo nie odpowiedziała ze względu na zmianę rządu w Japonii. Dopiero 4 sierpnia 1940 r. Mołotow odpowiedział na propozycję strony japońskiej, która w zasadzie była negatywna, gdyż jak podkreślał Mołotow, warunki w niej przedstawione dawałyby Japonii poważne korzyści dla posuwania się w kierunku południowym w czasie, kiedy Związek Radziecki miał obawy, że pogarszają się stosunki z Chinami, a także ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią²¹⁶.

Pod koniec września 1940 r. japońskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych przystąpiło do rozpatrzenia kwestii uregulowania stosunków z ZSRR. Na dyskusję w tej kwestii zasadniczy wpływ mieli ministrowie spraw zagranicznych, armii i floty. W ostatecznym wariantcie projektu ministerstwa spraw zagranicznych położono nacisk na to, żeby niezwłocznie zabezpieczyć „jakościowy skok w uregulowaniu stosunków z ZSRR” w celach „wyeliminowania groźby z Północy i sprzyjaniu kształtowania się rozkwitu Strefy Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej”, która stała się celem zasadniczym ujętym w „Programie środków odpowiadających zmianom w sytuacji międzynarodowej, przyjętym 27 lipca 1940 r. przez rząd Japonii²¹⁷. W kwestii treści paktu o nieagresji, w tym projekcie proponowano: poszanowanie granic i suwerenności oraz wyrzeczenie się agresji; przestrzeganie neutralności w przypadku napaści na jedną z umawiających się stron; nieuczestniczenie w związkach państw, skierowanych przeciwko jednej ze stron; stworzenie komisji dla uregulowania konfliktów i demarkacji granic; wyrzeczenie się działań, zagrażających stabilności i porządkowi w kraju partnera. Ponadto w projekcie zostały przewidziane także inne pozycje, co do których japońska strona liczyła na zrozumienie: wzajemne uznanie „tradycyjnych interesów” Japonii w Mongolii Wewnętrznej i trzech prowincjach północnych Chin i „tradycyjnych interesów ZSRR” w Mongolii Zewnętrznej i Xinciang, wzajemne posuwanie się Japonii na Południe, a ZSRR w kierunku Azji Centralnej; wyrzeczenie się przez ZSRR poparcia dla Czang Kai-szeka i powstrzymywanie przez niego antyjapońskich nastrojów w Komuni-

²¹⁶ Ibidem, s. 379–380.

²¹⁷ A.A. Gromyko, I.N. Ziemskow, B.A. Zorin, W.S. Siemionow, M.A. Charłamow (red.), *Historia dyplomacji 1939–1945*, t. IV, Warszawa 1981, s. 171.

stycznej Partii Chin, uznanie przez Japonię sił komunistycznych w trzech północno-zachodnich prowincjach Chin²¹⁸.

W dniu 30 października 1940 r. nowy ambasador Japonii w ZSRR Tatekawa Toshitsugu (建川 美次) przybył do Moskwy i przekazał Mołotowowi projekt paktu o nieagresji. Jednak projekt przekazany przez Tatekawę był dość krótki i koncentrował się tylko na trzech głównych kwestiach. W związku z tym 18 listopada, strona radziecka ze swej strony przedstawiła pakt o neutralności i protokół o koncesjach na północnym Sachalinie, które były zaproponowane w jednym komplecie. W radzieckim pakcie o neutralności były następujące punkty: podtrzymywać pokojowe i przyjacielskie stosunki, wzajemnie szanować terytorialną integralność; jeśli jedna ze stron stanie się obiektem wojennych działań trzeciej strony, druga strona na przestrzeni całego konfliktu zachowuje neutralność. Natomiast podstawowa treść protokołu zawierała się w tym, że Japonia likwiduje swoje naftowe i węglowe koncesje na północnym Sachalinie; ZSRR na zwykłej komercyjnej podstawie dostarcza Japonii 100 tys. ton ropy naftowej rocznie²¹⁹.

Stosunek japońskiego ministra spraw zagranicznych Matsuoki Yōsuke (松岡 洋右) do likwidacji koncesji na północnym Sachalinie był negatywny. Co więcej, przekazał on dyrektywę ambasadorowi Tatekawie, w której zaproponował radzieckiej stronie sprzedaż Japonii północnego Sachalinu. Na tę propozycję Mołotow odpowiedział, że taki wariant nie podlega dyskusji. W związku z tym Tatekawa zwrócił się do Tokio z propozycją rozmów o koncesjach, jednak minister Matsuoka nie zareagował²²⁰.

W tym czasie doszło do istotnego wydarzenia, jakim było podpisanie paktu o nieagresji między Niemcami i Związkiem Radzieckim. Ze swej strony Japonia i Niemcy miały podpisany traktat zapewniający wspólną wzajemną obronę w ramach osi. Wniosek jaki prawdopodobnie wyciągnęła strona japońska to, że Japonia i Związek Radziecki mogły również dojść do jakiegoś porozumienia²²¹.

---

²¹⁸ Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931-1941 гг...*, op. cit., s. 381-382.

²¹⁹ Ibidem, s. 382-383.

²²⁰ Ibidem, s. 383-384.

²²¹ C. Andressen, *Krótką historii Japonii. Od samurajów do SONY...*, op. cit., s. 95.

W pierwszych miesiącach 1941 r. odbyły się cztery rundy rozmów przeprowadzonych z partnerami radzieckimi przez Matsuokę, której efektem było podpisanie 13 kwietnia 1941 r. japońsko-radzieckiego paktu o neutralności. W jego treści znalazły się następujące punkty: popieranie pokojowych i przyjacielskich stosunków, poszanowanie integralności terytorialnej i nienaruszalności; w przypadku, jeśli jedna z umawiających się stron okaże się obiektem działań wojennych ze strony jednej lub kilku trzecich państw, druga umawiająca się strona będzie przestrzegać neutralności w czasie trwania całego konfliktu; pakt będzie w mocy przez pięć lat. Oprócz tego między Matsuoką i Mołotowem zostały zawarte półoficjalne umowy, tzn. niepodlegające rozgłoszeniu. Ustalono zamiary obu stron w dołożeniu wysiłków, żeby zawrzeć umowę handlową i konwencję rybołówczą, „uregulować” w ciągu kilku miesięcy problem koncesji oraz stworzyć komisję dla rozwiązania kwestii granicznych²²². Pakt o neutralności wszedł w życie 25 kwietnia 1941 r. Był zawarty na pięć lat z możliwością przedłużenia na taki sam okres w wypadku braku oświadczenia jednej ze stron o wypowiedzeniu na rok przed upływem terminu ważności²²³.

Trzeba podkreślić, że radziecko-japoński pakt o neutralności zapewnił spokój stronie radzieckiej na radzieckim Dalekim Wschodzie. Jednak po zakończeniu wojny w Europie ZSRR wypowiedział wojnę Japonii, gdy pakt o neutralności jeszcze obowiązywał. Po podpisaniu przez Japonię bezwarunkowej kapitulacji 2 września 1945 r. rozpoczął się nowy rozdział w stosunkach międzynarodowych. Zaczął wyłaniać się świat dwubiegunowy.

Wnioski

Okres nieoficjalnych stosunków politycznych między Rosjanami i Japończykami rozpoczął się na początku XVIII w. i trwał do czasu podpisania Traktatu z Shimody w lutym 1855 r. Japonia broniła się przed otwarciem

---

²²² Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг...*, op. cit., s. 386–387.

²²³ *Пакт 1941 о нейтралитете*, [w:] red. А.А. Громько, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. III: С–Я, Москва 1986, s. 369–370.

na świat zewnętrzny, jednak uległa Amerykanom w 1854 r., podpisując traktat w Kanagawa. Ze strony rosyjskiej okres ten charakteryzował się ekspansją terytorialną, która pozwoliła dotrzeć Rosjanom do Oceanu Spokojnego, a po dotarciu do niego zaczęły być tam wysyłane rosyjskie ekspedycje morskie w celu znalezienia drogi morskiej m.in. do Japonii. Rozpoczęły się one od panowania cara Piotra I i były konsekwentnie kontynuowane w XVIII w., co ostatecznie umożliwiło znalezienie drogi morskiej do Wysp Japońskich. Celem strony rosyjskiej było podpisanie porozumienia handlowego z Japonią. Jednak do drugiej połowy XIX w. nie udało się go osiągnąć, ponieważ Japonia konsekwentnie realizowała politykę dobrowolnej izolacji. Dochodziło w tym czasie do incydentów zbrojnych, której inicjatorem była strona rosyjska.

Wraz z podpisaniem traktatu z Shimody udało się nie tylko nawiązać stosunki handlowe między obu stronami i otworzyć portów japońskich dla statków rosyjskich, ale została ustalona granica pomiędzy obu państwami, między wyspami Iturup (Japonia) i Urup (Rosja). Nie udało się jednak rozstrzygnąć granicy na wyspie Sachalin (Karafuto). Problem ten został rozwiązany dopiero w traktacie z Sankt Petersburga podpisanego w 1875 r., zgodnie z którym doszło do wymiany Sachalinu na rzecz Rosji za Wyspy Kurylskie dla Japonii ciągnące się do przylądka Łopatki na Kamczatce. W następnych latach obie strony podpisały kolejne traktaty handlowe. Dzięki przeprowadzonym reformom w okresie Meiji, Japonia uchroniła się przed skolonizowaniem przez państwa zachodnie, w tym przez Rosję carską i sama stała się państwem realizującym ekspansję terytorialną. Jednak realizacja przez oba państwa ekspansji terytorialnej wobec Królestwa Koreańskiego i północno-wschodnich Chin – Mandżurii, doprowadziła do wojny między obu państwami. Przegrany była Rosja carska, co było nie tylko dla niej szokiem, ale także dla innych państw. Kosztem wysiłku wojennego Japonia odzyskała południowy Sachalin (Karafuto).

Od podpisania traktatu pokojowego w Portsmouth w 1905 r. do upadku dynastii Romanowów w 1917 r. zostały nawiązane przyjacielskie stosunki pomiędzy Japonią i Rosją, co wynikało ze wspólnego interesu przeciwstawiania się próbom realizacji interesów handlowych państw zachodnich, w tym Stanów Zjednoczonych, w północno-wschodnich Chinach. Służyły temu rosyjsko-japońskie porozumienia ogólnopolityczne z lat 1907, 1910, 1912 i 1916. To ostatnie było w zasadzie układem

sojuszniczym, którego nie zdołano wykorzystać, przede wszystkim ze względu na rewolucję bolszewicką w Rosji, której przywódcy nie uznawali zawartych wcześniej porozumień między Rosją carską i Japonią. Niemniej jednak lata 1907–1917 były wyjątkowym okresem wzajemnej przyjaźni opierającej się na wspólnych interesach.

Po rewolucji październikowej zaczęto budować w Rosji nowy ustrój polityczny, któremu przeciwstawiła się opozycja wewnętrzna, tzw. Biali, oraz nastąpiła interwencja zewnętrzna przeciwko władzy bolszewickiej. Interweniowały wojska brytyjskie, francuskie, amerykańskie i japońskie. Korzystając z okazji Japonia tym razem realizowała politykę ekspansji terytorialnej kosztem terytoriów rosyjskich, dochodząc do jeziora Bajkał. Jednak umocnienie się bolszewickich sił zbrojnych doprowadziło do wyparcia wojsk japońskich z Rosji kontynentalnej. W październiku 1922 r. wojska japońskie opuściły Władywostok, natomiast północny Sachalin dopiero w maju 1925 r., w wyniku podpisanej w styczniu tego roku radziecko-japońskiej konwencji, która weszła w życie następnego miesiąca. Na jej podstawie zostały nawiązane stosunki dyplomatyczne między obu państwami, które były ważnym osiągnięciem politycznym Związku Radzieckiego na arenie międzynarodowej. O ile w drugiej połowie lat 20. XX w. panowały względnie poprawne stosunki pomiędzy obu państwami, w latach 30. uległy one znacznemu pogorszeniu, którego powodem była dalsza ekspansja terytorialna Japonii w północno-wschodnich Chinach (powstanie państwa Mandżukuo), doprowadzająca do otwartej pełnowymiarowej wojny przeciwko nim w 1937 r. Pogorszenie wzajemnych stosunków doprowadziło do wydarzeń nad jeziorem Chasan w 1938 r. i rzeką Chałchyn-Goł. W tej drugiej próbie siły radziecko-mongolskie odniosły zwycięstwo, co w zasadzie skierowało ekspansję Japonii w kierunku Azji Południowo-Wschodniej i wysp na Pacyfiku. Zabezpieczając się przed powstaniem ewentualnego frontu na wschodzie, Japonia podpisała w kwietniu 1941 r. pakt o neutralności ze Związkiem Radzieckim, który dla Moskwy miał wymierne znaczenie, gdyż w czerwcu tego roku doszło do napaści Niemiec hitlerowskich na ZSRR.

Hipoteza, postawiona we wstępie, została pozytywnie zweryfikowana. Niewątpliwym problemem, który często pojawia się w stosunkach międzynarodowych jest sprzeczność interesów. W omawianym okresie sprowadzał się on do polityk ekspansji terytorialnej obu państw, które

wykluczały się wzajemnie, ponieważ dotyczyły tych samych obszarów, tj. Półwyspu Koreańskiego i Chin. Innym problemem było wzajemne negatywne postrzeganie narodu drugiego państwa jako gorszego. Kolejnym problemem było negatywne podejście do budowanego systemu politycznego przez bolszewików po rewolucji październikowej, czego wyrazem była interwencja Japonii przeciwko Rosji radzieckiej. Po zawarciu stosunków dyplomatycznych w 1925 r. negatywne stanowisko wobec ustroju politycznego panującego w Związku Radzieckim nie zmieniło się.

Jak się okazuje w powstałym świecie dwubiegunowym po drugiej wojnie światowej, od czasu odzyskania suwerenności przez Japonię w 1952 r. nadal miała miejsce sprzeczność interesów, szczególnie dotycząca czterech spornych Wysp Kurylskich, zagarniętych wysiłkiem wojennym przez Związek Radziecki. Ten problem terytorialny, pomimo wysiłków japońskich, także po rozpadzie Związku Radzieckiego po dzień dzisiejszy nie został rozwiązany. Oba państwa postrzegały siebie z reguły jako wrogie. Przestankami były: ekspansja terytorialna, sprzeczności gospodarcze – między innymi koncesje na wydobycie surowców, umowy rybołówcze itd., następnie odmienne ustroje polityczne i różne sojusze, w tym militarne.

W omawianym okresie Japonia zawierała między innymi sojusze z Wielką Brytanią. Obecnie Japonia ma sojusz ze Stanami Zjednoczonymi od ponad siedemdziesięciu kilku lat, wcześniej wymierzony przeciwko Związkowi Radzieckiemu, obecnie stanowi zaporę przeciwko ewentualnej ekspansji Rosji Putina. W poprzednim okresie mieliśmy do czynienia z interwencją wojskową przeciwko powstałej Rosji carskiej. Obecnie realizowane są przez Japonię sankcje gospodarcze razem z państwami zachodnimi po rozpoczęciu pełnowymiarowej wojny przez Putina przeciwko Ukrainie. Mamy również odmienne systemy polityczne: w Japonii demokratyczny, w obecnej Rosji totalitarny.

Reasumując trzeba podkreślić, że zarówno wcześniej, jak i obecnie występuje sprzeczność interesów między obu państwami, których podstawą jest m.in. kwestia terytorialna, odmienne sojusze i różne reżimy ustrojowe panujące w obu państwach. Pojawia się także zjawisko łamania prawa międzynarodowego, tym razem z jednej strony. Istniejąca sytuacja uniemożliwia zatem zbliżenie obu państw w dającej się przewidzieć perspektywie.

Bibliografia

Позиция в языке русский

- Гринюк В.А., Шулатов Я.А., Ложкина А.С., *Советско-японские отношения в 1920-е гг.*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Гришачев С.В., *Контакты России со странами Дальнего Востока в XVIII–XIX вв.*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Дацышен В.Г., Гришаев С.В., *Участие Японии в интервенции на востоке России (1916–1922 гг.)*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Договор 1855 о торговле подписан 26 I (7 II) в Симодэ уполномоченным России вице-адмиралом Е.В. Путятым и уполномоченным Японии М. Цуцуи и Т. Каладзи*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. II: К–Р, Издательство «Наука», Москва 1985.
- Договор 1875 подписан 25 IV (7 V) в Петербурге*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. II: К–Р, Издательство «Наука», Москва 1985.
- Договор 1895 о торговле и мореплавании подписан 27 V (8 VI) в Петербурге*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, том II: К–Р, Издательство «Наука», Москва 1985.
- Договор 1916 подписан 20.VI (3.VII) в Петрограде*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. II: К–Р, Издательство «Наука», Москва 1985.
- Икута Митико, *Наследие XVIII–XIX вв.: от концепции иерархического миропорядка кай тицудэ – к международному порядку западного типа*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские от-*

- ношения в формате параллельной истории, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Икута Микито, *Репрезентации колониализма – русские и японцы в Маньчжурии*, [w:] ред. Ю.Д. Михайлов, Япония и Россия. Национальная идентичность сквозь призму образов, Издательство „Петербургское-Востоковедение”, Санкт-Петербург 2014.
- Китуро Такаси, *Национализм в Японии и России и первичный этап формирования представлений друг о друге на примере текстов писателей – современников – Фтабатэй Симэй и Чехова*, [w:] ред. А.В. Торкунова, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Куросава Фумитака, *Японо-российские отношения после Портсмутского мира: между дружбой и недоверием*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Ложкина А.С., Шулатов Я.А., Черевко К.Е., *Советско-японские отношения после Маньчжурского инцидента: 1931–1939 гг.*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Лукоянов И.В., *Россия и Япония в конце XIX–начале XX в.: война и мир*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Минохара Тосихиро, *Русско-японская война: от военного столкновения – к мирным переговорам*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Михайлова Ю.Д., *Образы Японии и России во второй половине XIX в. – начале XX в.*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Михайлова Ю., *Война длиною в целый век: лубок, литография, карикатура*, [w:] ред. Ю.Д. Михайлов, Япония и Россия. Национальная

- идентичность сквозь призму образов*, Издательство „Петербургское-Востоковедение”, Санкт-Петербург 2014.
- Пакт 1941 о нейтралитете*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. III: С-Я, Издательство «Наука», Москва 1986.
- Пестушко Ю.С., Шулатов Я.А., *Русско-японские отношения в 1905–1915 гг.*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015, Федеральный государственный автономный институт; Московский государственный институт международных отношений (МГИМО; Министерство иностранных дел Российской Федерации).
- Советско-японские договор, соглашения, конвенция и пакт. 1) Конвенция 1825 об основных принципах взаимоотношений (Пекинский договор 1925), [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, Том III С-Я, Издательство «Наука», Москва 1986.
- Соглашение 1907 по общеполит. вопросам подписано 17(30). VII в Петербург*, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. II: К-Р, Издательство «Наука», Москва 1985.
- Тобэ Рёити, *Политика Японии в отношении Советского Союза в 1931–1941 гг.: проблема японо-советского пакта о ненападении*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Томида Такэсу, *Японо-советские отношения в 1920-е гг.*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.
- Халхин-Голские События 1939, [w:] ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостанов, С.Л. Тихвинский, *Дипломатический словарь в трех томах*, т. III: С-Я, Издательство «Наука», Москва 1986.

Хара Тэрююки, *Первая мировая война, революция и интервенция, взгляд с позиции японской диаспоры в России*, [w:] ред. А.В. Торкунов, М. Иокибэ, *Российско-японские отношения в формате параллельной истории*, Издательство «МГИМО-Университет», Москва 2015.

Pozycje w języku polskim i angielskim

Andressen C., *Krótką historii Japonii. Od samurajów do SONY*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2004.

Coox D.A., *Nomonhan. Japan Against Russia, 1939*, Stanford Univeristy Press, Stanford 1985.

Chwostow W.M., Siemanow W.S., Skazin S.D., Zorin W.A. (red.), *Historia dyplomacji do 1871 r.*, t. I, Książka i Wiedza, Warszawa 1973.

Drea E.J., *Cesarska armia Japonii 1853-1945, (Japan's Imperial Army. Its Rise and Fall, 1853-1945)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

Duus P. (red.), *The Cambridge history of Japan, Vol. 6: The Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Fatalny incydent w Otsu, <https://www.rp.pl/swiat/art18464211-fatalny-incydent-w-otsu>.

Gromyko A.A., Ziemiowski I.N., Zorin W.A., Siemionow W.S., Skazin S.D., Chwostow W.M. (red.), *Historia dyplomacji 1871-1914*, t. II, Książka i Wiedza, Warszawa 1973.

Gromyko A.A., Ziemiowski I.N., Zorin W.A., Siemionow W.S., Skazin S.D., Chwostow W.M. (red.), *Historia dyplomacji 1914-1939*, t. III, Książka i Wiedza, Warszawa 1973.

Gromyko A.A., Ziemiowski I.N., Zorin W.A., Siemionow W.S., Skazin S.D., Charłamow M.A. (red.), *Historia dyplomacji 1939-1945*, t. IV, Książka i Wiedza, Warszawa 1981.

Harbin, <https://pl.wikipedia.org./w/index.php?title=Harbin&ol-did=72907043>.

Historia Drugiej Wojny Światowej 1939-1945, t. II: *W przededniu wojny* [Титул oryginału *История Второй Мировой Войны 1939-1945*, том второй: Накануне войны], red. Cz. Czarnogórski, Z. Król, I. Rdzanek, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1977, Wydanie I.

- Jakimowicz R., *System polityczny Republiki Mongolii w latach 1991–2018*, [w:] red. J. Kornaś, Ł. Danel, R. Lisiakiewicz, *Dylematy rozwoju systemów politycznych Europy i Azji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Królestwo Riukiu, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kr%C3%B3lestwo_Riukiu.
- Louis F., *Japan Encyclopedia*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, London 2002.
- Neary I., *The State and Politics in Japan*, Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd, Cambridge 2002.
- Ostaszewski P., *Konflikt o Mandżurię 1931–1945*, [w:] red. P. Ostaszewski, *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869–2006*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006.
- Pałasz-Rutkowska E., Starecka K., *Japonia*, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 2004.
- Polit J., *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945*, Arkana Historii, Kraków 2021.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1992.
- Rurarz J.P., *Historia Korei*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2005.
- Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984.
- Szlanta P., *Narodziny mocarstwa na Dalekim Wschodzie. Japonia w latach 1868–1910*, [w:] red. P. Ostaszewski, *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869–2006*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006.
- Totman C., *Historia Japonii (A History of Japan)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Zhang Zuolin, https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Zhang_Zuolin&oldid=68681368.

Evolution of Russian(Soviet)-Japanese relations from 1699 to 1941

Abstract

Russian(Soviet)-Japanese contacts have a tradition of over 300 years. The author focuses in the article on a brief exemplification and analysis of unofficial

Russian-Japanese contacts since the 18th century and their official relations until the signing of the Treaty of Neutrality between the Soviet Union and Japan in April 1941. In total, four parts of the article are devoted to the analysis, apart from the introduction and conclusion. The first part of the article covers the period of unofficial relations between the two countries, which was characterized by two contradictory tendencies. Russia is pursuing territorial expansion towards the Pacific Ocean, while Japan maintains a policy of voluntary closure to the outside world. The second part deals with the official relationship between them from the Treaty of Shimoda to the Russo-Japanese War of 1904–1905. During this period, both countries are guided by a policy of territorial expansion, which led to a war between them. The third part is related to the period from the signing of the Portsmouth Peace Treaty in 1905 to the fall of the Romanov dynasty in 1917. This was the only period of mutual friendship between Russia and Japan. The last part was the years from the February and October Revolutions in Russia to the conclusion of the neutrality pact in April 1941. At that time, one of the external interventions against Soviet Russia was Japan. However, after the Japanese troops were driven out of Soviet territory in the Far East, the two countries establish official diplomatic relations. In the 1930s, mutual relations deteriorated, and in the complicated international situation that existed at the time, Moscow and Tokyo signed the Neutrality Pact in April 1941. At the end of the article, several conclusions were formulated.

Keywords: Tsarist Russia, Japan, Soviet Union, territorial expansion, territorial dispute, war, treaties, political relations, economic relations